m_educ_2026_013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

Формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 2 курсу, 210 м. групи
Скіпор Карина Василівна

Керівник:
доктор педагогічних наук,
професор **Романюк С.З.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4 від 04 листопада 2025 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

ЧЕРНІВЦІ – 2025

АНОТАЦІЯ

Скіпор К.В. Формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 115 с.

Магістерська робота присвячена дослідженню теоретичних і методичних засад формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі. Проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, уточнено зміст поняття «національно-патріотичні цінності» та психологічні особливості їх становлення у молодшому шкільному віці. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, методи й змістово-методичне забезпечення, що підвищують ефективність патріотичного виховання засобами художнього слова та мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: національно-патріотичні цінності, молодші школярі, патріотичне виховання, мовно-літературна освітня галузь, художній текст.

ABSTRACT

Skipor K.V. Formation of national-patriotic values of junior schoolchildren in the language and literary educational field. – Manuscript. Qualification work for obtaining the educational degree “master” in the specialty 013 Primary education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2025. 115 p.

The master’s thesis is devoted to the study of the theoretical and methodological principles of the formation of national-patriotic values of junior schoolchildren in the language and literary educational field. The state of scientific development of the problem is analyzed, the content of the concept of “national-patriotic values” and the psychological features of their formation in junior school age are clarified. The organizational and pedagogical conditions, methods and content-methodical support that increase the effectiveness of patriotic education by means of artistic speech and speech activity are substantiated.

Keywords: national-patriotic values, younger schoolchildren, patriotic education, language and literary educational branch, literary text.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають послання на відповідне джерело.

_____К.В.Скіпор

ЗМІСТ

ВСТУП 4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ 10
1.1. Ретроспективний аналіз проблеми формування національно-патріотичних цінностей у науковій літературі 10
1.2. Сутність поняття «формування національно-патріотичних цінностей» молодших школярів як педагогічного явища 17
1.3. Специфіка формування ціннісних орієнтацій у дітей молодшого шкільного віку 23
1.4. Аналіз чинних навчальних програм і підручників мовно-літературної освітньої галузі щодо можливостей реалізації патріотичного виховання ... 27
Висновки до першого розділу 32
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ 35
2.1. Діагностичне дослідження рівня сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів 35
2.2. Організаційно-педагогічні умови формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі 44
2.3. Система методів і прийомів ефективного формування національно-патріотичних цінностей учнів початково школи 60
2.4. Відбір навчального контенту для розвитку патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі 65
Висновки до другого розділу 75
ВИСНОВКИ 77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 82
ДОДАТКИ 93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку України питання формування національно-патріотичних цінностей набуває надзвичайної ваги, оскільки збереження державності, культурної спадщини та духовної єдності українського народу безпосередньо залежить від виховання молодого покоління. Особливої уваги потребують молодші школярі, адже саме в цьому віці закладаються основи громадянської ідентичності, моральних орієнтирів, любові до Батьківщини та рідного слова.

Мовно-літературна освітня галузь є одним із найпотужніших засобів національно-патріотичного виховання, адже саме художнє слово формує в дітей емоційне сприйняття світу, почуття приналежності до свого народу, розуміння його історії, культури, традицій. Через взаємодію з літературними героями, образами рідної землі, мовним багатством і символами українства молодші школярі природно засвоюють базові цінності – любов до України, доброту, шану до сім'ї й традицій, віру, мужність, повагу до захисників, прагнення миру.

В умовах сучасних суспільно-політичних викликів, воєнних дій та глобальних інформаційних впливів особливо зростає потреба в ефективних педагогічних підходах, що допомагають дітям осмислювати поняття Батьківщини, миру, свободи та гідності без травматизації й через позитивні ціннісні моделі. Це визначає значущість пошуку інноваційних методів і системної роботи вчителя початкової школи.

Актуальність дослідження підсилюється положеннями Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2022), Державного стандарту початкової освіти, Концепції НУШ, які визначають патріотичне виховання одним із ключових завдань сучасної школи та наголошують на важливості формування в дітей громадянської компетентності, ціннісних орієнтирів та культурної ідентичності.

Усе це свідчить, що проблема формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі є

соціально значущою, науково актуальною й педагогічно необхідною, а її вирішення сприяє вихованню покоління, здатного відповідально й любов'ю ставитися до України та її майбутнього.

Стан дослідження проблеми. Проблема формування національно-патріотичних цінностей підростаючого покоління має глибокі історико-педагогічні корені та широко представлена у працях видатних українських учених, педагогів і літераторів. У класичній педагогічній думці питання виховання любові до рідної землі, мови та народу порушували Г. Ващенко, С. Русова, К. Ушинський, які розглядали патріотизм як провідний чинник становлення особистості та невід'ємну частину народної педагогіки. У їхніх роботах наголошено, що мовно-культурна ідентичність є основою духовної єдності й моральної стійкості дитини.

Вагомий внесок у розроблення проблеми зробили В. Сухомлинський, О. Духнович, А. Макаренко, які підкреслювали значення художнього слова, рідної мови, народної творчості та родинних традицій у вихованні моральності й любові до Батьківщини. Особливо цінними є ідеї В. Сухомлинського про гармонійне поєднання інтелектуального та емоційного розвитку дитини, формування громадянських чеснот у процесі читання художніх творів.

У сучасній педагогічній науці питання національно-патріотичного виховання висвітлюються у працях О. Савченко, Н. Бібік, Т. Пироженко, Г. Ткачук, О. Пометун, К.Пономарьова, які актуалізують роль мовно-літературної освітньої галузі у формуванні ключових компетентностей, зокрема громадянської та культурної. Дослідники наголошують на необхідності інтегрованого підходу, що поєднує зміст навчання, емоційно-ціннісну складову та діяльнісні форми роботи учнів.

У працях Г.Аксьонової, Л.Хомич, І.Цілик, З.Мензатюк простежується ідея збереження національної ідентичності через дитячу літературу, фольклор і сучасні українські тексти.

Проблема формування у молодших школярів патріотичних почуттів і духовно-моральних орієнтирів також розкривається у психологічних дослідженнях Т.Яценко, І.Беха, В.Роменця, які наголошують, що молодший шкільний вік є чутливим періодом для розвитку емоційно-ціннісної сфери, моральних якостей, здатності до співпереживання й наслідування позитивних взірців.

Сучасні наукові публікації та методичні розробки (О.Кравець, Л.Глазова, Л Назаренко, Г.Кірпа) підтверджують значущість роботи зі змістом художніх творів як інструменту патріотичного виховання, а також окреслюють потребу в оновленні методик з урахуванням викликів воєнного часу, інформаційного середовища та потреб дитини в психологічній безпеці.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що хоча проблема загального національно-патріотичного виховання дітей розроблена доволі ґрунтовно, питання специфіки формування патріотичних цінностей саме в мовно-літературній освітній галузі, із використанням сучасних творів, інноваційних методів та інтерактивних форм навчання, потребує подальшого поглибленого вивчення. Саме це визначає актуальність і наукову новизну даної магістерської роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи відповідає науковій проблемі кафедри: «Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування особливостей формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі.

Завдання дослідження*:*

- проаналізувати стан наукової розробленості проблеми формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у педагогічній теорії та практиці;
- визначити психолого-педагогічні особливості формування ціннісних

орієнтацій у молодшому шкільному віці;

- емпірично дослідити рівень сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів;
- обґрунтувати організаційно-педагогічні умови, форми, методи й змістово-методичне забезпечення формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі.

Об'єкт дослідження – процес формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі.

Предмет дослідження – особливості формування національно-патріотичних цінностей учнів початкової школи у мовно-літературній освітній галузі.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс теоретичних методів (аналіз наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури, порівняльний аналіз, узагальнення і систематизація, контент-аналіз навчальних програм і підручників мовно-літературної галузі, теоретичне моделювання) та емпіричних методів (спостереження, анкетування, діагностика), а також методи обробки та інтерпретації результатів (кількісний аналіз та якісний аналіз, графічне подання результатів).

Теоретичне значення результатів дослідження. Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про сутність та структуру національно-патріотичних цінностей молодших школярів у контексті мовно-літературної освітньої галузі. На основі аналізу наукових джерел уточнено зміст базових понять: «цінності», «ціннісні орієнтації», «національно-патріотичні цінності», «формування патріотичних почуттів», що дало змогу розкрити їхню педагогічну природу та визначити чинники, які впливають на формування цих якостей у молодшому шкільному віці.

У результаті дослідження систематизовано теоретичні підходи до патріотичного виховання, обґрунтовано значення художнього слова й мовно-

літературної діяльності як провідних засобів розвитку національної ідентичності дитини. Уточнено специфіку формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі взаємодії з художнім твором та визначено потенціал сучасної української дитячої літератури у формуванні емоційно-ціннісної сфери. Науково обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості національно-патріотичних цінностей, що розширює теоретико-методологічні засади їх дослідження.

Розроблене в роботі організаційно-методичне забезпечення формування національно-патріотичних цінностей доповнює сучасну педагогічну теорію новими підходами до використання інтерактивних методів, інноваційних форм роботи з художнім твором та можливостями мовно-літературної галузі у вихованні молодших школярів. Отримані результати уточнюють науково-теоретичні положення про значення літературного читання у становленні духовно-моральних якостей дитини та можуть слугувати основою для подальших досліджень у галузі патріотичного виховання, методики читання та початкової освіти.

Практичне значення результатів дослідження Практичне значення проведеного дослідження полягає у можливості безпосереднього використання його результатів у роботі вчителів початкової школи та методистів мовно-літературної освітньої галузі. На основі аналізу теоретичних підходів і констатувального дослідження розроблено організаційно-методичне забезпечення формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів, яке може бути застосоване на уроках української мови та літературного читання, у виховній діяльності та інтегрованих освітніх проєктах.

Практичний інструментарій, представлений у роботі (система методів, інтерактивних прийомів, вправ, дидактичних завдань, орієнтовних форм роботи з художніми текстами), дає змогу вчителю ефективно організовувати процес формування національно-патріотичних цінностей відповідно до вікових особливостей молодших школярів. Запропоновані критерії,

показники та рівні сформованості можуть використовуватися педагогами для діагностики й моніторингу розвитку патріотичних почуттів учнів. Розроблені матеріали можуть бути впроваджені у практику початкової школи, використані у підготовці майбутніх учителів, у створенні методичних рекомендацій та навчально-методичних посібників.

Таким чином, результати дослідження мають високу прикладну цінність, сприяють удосконаленню змісту та технологій патріотичного виховання в початковій школі й можуть стати підґрунтям для подальших практикоорієнтованих досліджень у галузі початкової освіти та методики літературного читання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, теоретичні висновки та практичні напрацювання дослідження були апробовані в процесі педагогічної практики у початкових класах, де здійснювалося спостереження за особливостями формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів у межах уроків літературного читання та інтегрованих занять мовно-літературної освітньої галузі. Під час практики було випробувано окремі елементи організаційно-методичного забезпечення, зокрема прийоми роботи з художнім текстом, інтерактивні методи, вправи та дидактичні завдання патріотичного спрямування.

Окремі положення дослідження були висвітлені під час участі в студентських науково-практичних конференціях (м.Чернівці, м.Київ), де було презентовано зміст розробленої системи методів і прийомів роботи над художнім твором патріотичного спрямування.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (96 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 115 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

1.1. Ретроспективний аналіз проблеми формування національно-патріотичних цінностей у науковій літературі

Формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів є одним із ключових завдань сучасної української освіти, що вимагає науково обґрунтованих підходів, спираючись на напрацьований теоретичний і практичний досвід попередніх поколінь педагогів. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених патріотичному вихованню, проблема формування саме ціннісних орієнтацій дітей молодшого шкільного віку у мовно-літературній освітній галузі потребує уточнення, систематизації та осмислення в контексті сучасних освітніх викликів.

Ретроспективний аналіз наукової літератури дає можливість простежити еволюцію поглядів на виховання патріотизму – від народної педагогіки та класичних гуманістичних концепцій до сучасних компетентнісних підходів. Такий огляд дозволяє виявити, які ідеї зберігають актуальність, які зазнали трансформації, а які потребують нового переосмислення. Аналіз історико-педагогічних джерел є необхідною передумовою для визначення теоретичних і практичних засад подальшого дослідження.

Проблема формування громадянсько-патріотичних цінностей бере свій початок ще в античному світі, де зароджувалися перші концепції громадянськості, обов’язку, чесноти, любові до рідної землі та відданості полісу. У Давній Греції та Римі патріотизм розглядався не лише як емоційна прив’язаність до Батьківщини, але насамперед як моральний обов’язок вільної людини, необхідна умова її гідності й доброчесного життя. У цьому контексті античні філософи та мислителі заклали фундамент, на якому пізніше формувалися європейські педагогічні та етичні традиції [39, с. 48].

У давньогрецьких полісах патріотизм нерозривно пов’язувався з громадянською ідентичністю. У спартанській виховній системі (агогі), описаній Плутархом, ключовими були чесноти мужності, дисципліни, вірності державі та готовності до самопожертви. Патріотизм трактувався як служіння полісу, захист його законів і спосіб життя. В Афінах, які мали демократичну модель виховання, громадянські цінності формувалися через освіту, участь у дискусіях, театрі, ритуалах і державних святах. Перікл у своїй знаменитій «Поховальній промові» підкреслював, що любов до поліса ґрунтується на усвідомленні свободи, рівності та моральної відповідальності перед громадою.

Античні філософи глибоко осмислювали природу патріотизму та виховання доброчесного громадянина. Платон вважав, що виховання має формувати у молоді почуття прекрасного, істинного та доброго, а відданість державі – це вияв гармонії між особистими й суспільними інтересами. В «Державі» він наголошував на потребі виховання любові до закону, правди, мудрості та миру. Аристотель, продовжуючи цю лінію, розглядав патріотизм як практичну чесноту, що виявляється у відповідальній участі громадянина в житті поліса. У «Політиці» він підкреслював важливість виховання громадян у дусі спільного блага, адже лише так формується сильна держава.

Римська цивілізація збагатила уявлення про патріотичні цінності новими моральними категоріями – *pietas* (повага до богів, батьків і Батьківщини), *virtus* (мужність), *fides* (вірність), *officium* (обов’язок). Ці поняття становили ядро римської етики та передавалися через родинне виховання, громадські традиції та освіту. Цицерон у трактатах «Про обов’язки» та «Про державу» наголошував, що найвищим моральним обов’язком громадянина є служіння державі й захист її законів. Він підкреслював, що патріотизм – це не сліпа відданість, а розумне прагнення зберігати мир, справедливість і добробут співгромадян [39].

Усі ці ідеї суттєво вплинули на подальший розвиток європейської педагогічної думки. В античності фактично сформувалася модель

патріотичного виховання, у якій поєднувалися моральні, інтелектуальні, емоційні та громадянські аспекти. Громадянин мав бути чеснотною, освіченою, відповідальною особистістю, яка розуміє свою роль у державі, вміє співпрацювати, поважає закон і готова захищати спільноту. Ці підходи стали підґрунтям для західноєвропейських концепцій громадянської освіти, а пізніше – для української педагогічної традиції, зокрема ідей Києво-Могилянської академії, Г. Сковороди, К. Ушинського та ін.

У добу Середньовіччя формування патріотичних і громадянських цінностей тісно пов’язувалося з релігійними та моральними уявленнями християнської цивілізації. Центральними чеснотами вважалися вірність, послух, жертовність і служіння спільному благу. Значну роль у вихованні відігравала Церква, яка пропагувала повагу до батьків, громади, моральних законів і традицій. Педагоги та мислителі того часу, такі як Тома Аквінський і Августин Аврелій, вважали, що любов до Батьківщини є частиною християнської любові до ближнього та обов’язку підтримувати суспільний порядок. У середньовічних школах головна увага приділялася моральному вихованню й послуху, через що патріотизм мав переважно релігійно-моральний, а не громадянський характер [94].

У період Відродження гуманістичні ідеї кардинально змінили підходи до виховання особистості. Мислителі-гуманісти – Еразм Роттердамський, Томас Мор – підкреслювали цінність людської гідності, свободи й активної участі людини в суспільному житті. У цей час формується уявлення про патріотизм як усвідомлену любов до рідної культури, мови, традицій, а також як відповідальність за благо громади. Значну роль у поширенні патріотичних ідей відіграла література, мистецтво та освіта, які зображували ідеал освіченої, моральної, активної особистості. У працях гуманістів народжується модерне поняття громадянськості, що згодом стало основою національно-патріотичного виховання [57, с.124].

Епоха Просвітництва ознаменувала перехід до раціонального осмислення патріотизму як суспільного явища. Мислителі цього часу – Ж.-

Ж.Руссо, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є – розглядали патріотизм як активну участь громадянина в житті держави, як прояв свободи, відповідальності та поваги до прав людини. Ж.Руссо підкреслював, що патріотичні почуття треба виховувати через любов до держави та її законів, а Дж.Локк наголошував на правовій і моральній основі громадянських чеснот. На особливу увагу заслуговує Гердер, який одним із перших сформулював ідею національної самобутності, підкреслюючи значення мови, культури та народної творчості для формування національної свідомості. Просвітники заклали підґрунтя для сучасного розуміння національно-патріотичних цінностей як поєднання інтелектуальної, моральної та культурної складових.

Аналіз зарубіжної педагогічної думки на різних історичних етапах свідчить, що ідеї патріотизму, громадянськості, моральної відповідальності та любові до рідної землі формувалися поступово, набуваючи все більш гуманістичного, культурного й духовного змісту. Античні концепції громадянського обов'язку, середньовічні християнські чесноти, гуманістичні ідеали Відродження та світоглядні засади Просвітництва створили потужне інтелектуальне підґрунтя для становлення нових підходів до виховання особистості в європейському просторі [62].

Ці ідеї не залишилися осторонь і української педагогічної традиції. Навпаки, вони були творчо переосмислені та інтегровані у вітчизняну освітню думку, поєднавшись із власними духовними й культурними джерелами.

У добу Середньовіччя патріотичні та моральні цінності формувалися переважно під впливом християнського світогляду, який акцентував увагу на послуху, вірності, доброчесності, служінні громаді. У цей період зародилася освітня традиція, у центрі якої стояло виховання духовної людини. Ці ідеї знайшли відображення в ранніх українських освітніх центрах, зокрема у школах Київської Русі та Києво-Печерського монастиря, де особлива увага приділялася морально-етичному вихованню, шануванню рідної землі, воїнської честі та християнських чеснот. «Повчання» Володимира Мономаха

стало одним із перших текстів, де чітко відображено ідеї відповідальності, працьовитості, служіння Батьківщині – тобто ранніх патріотичних орієнтирів.

Гуманісти Ренесансу оспівували гідність, свободу, розум і творчість – як основи життєвої діяльності. Ці ідеї суттєво вплинули на українську освітню традицію XVI-XVII століть, яка проявилася в діяльності Острозької академії та Києво-Могилянської академії. Саме в цей період формується українська концепція національної ідентичності через освіту, мову, літературу та християнські цінності. Тут виховували громадян, які усвідомлювали власну культурну та релігійну самобутність, а патріотизм трактувався як обов'язок зберігати передане предками духовне надбання [2, с.86].

Період Просвітництва заклав основи сучасного розуміння патріотизму як усвідомленої громадянської позиції, що ґрунтується на свободі, праві, гуманізмі й активній участі в житті суспільства. Ідеї цього періода суттєво вплинули на подальший розвиток української педагогічної думки, зокрема на творчість Григорія Сковороди, який розвивав ідею свободи як внутрішньої цінності, наголошуючи, що людина розкриває себе через служіння своїй природі й рідному народові. Згодом ці ідеї трансформувалися у працях Тараса Шевченка та діячів українського національного відродження XIX століття, для яких патріотизм був нерозривно пов'язаний із мовою, культурою, історичною пам'яттю та боротьбою за свободу [57].

Антропоцентричні гуманістичні концепції Просвітництва безпосередньо вплинули і на формування української класичної педагогіки XIX-XX століть. Вони відобразилися у поглядах Костянтина Ушинського, який зробив значний внесок у становлення відповідного понятійного поля. Вчений наголошував, що виховання неможливе поза національним ґрунтом, а рідна мова є «найпершою основою людського розвитку» [62, с.144]. К. Ушинський висунув ідею природовідповідності національного виховання, підкреслюючи, що моральні, духовні й громадянські якості дитини розвиваються в контексті національної культури. Він уперше обґрунтував

концепцію, згідно з якою патріотизм не є абстрактною категорією, а формується через глибоке емоційне переживання краси природи, віру в силу рідного слова та усвідомлення свого місця в культурі народу.

Софія Русова значно поглибила національно зорієнтовану педагогічну думку, наголошуючи на важливості духовності, громадянської свідомості та виховання любові до рідної землі з раннього дитинства. У працях С. Русової національно-патріотичні цінності постають як синтез культурних традицій, мови, соціальних норм, емоційно-ціннісного досвіду та активної позиції в суспільстві. Учена підкреслювала, що дитина має пізнавати свою Батьківщину через мистецтво, природу, літературу, мову та родинні традиції, а школа повинна стати місцем виховання «національно свідомої особистості, готової до творчої праці на благо народу» [82].

Григорій Ващенко у своїй концепції національного виховання розглядав патріотизм як духовно-моральну якість, що виявляється в любові до рідної землі, відповідальності за долю народу та готовності до служіння державі. Ващенко сформулював цілісну систему патріотичного виховання, що включала такі компоненти, як виховання характеру, волі, самоповаги, мужності, працьовитості та поваги до національної культури. Його погляди набули особливої актуальності у сучасних умовах, адже саме він підкреслював, що національні цінності формуються через культурно-історичну пам’ять, літературу, традиції та духовні цінності народу [25].

Особливе місце в науковій ретроспективі займають ідеї Василя Сухомлинського, який одним із перших розкрив внутрішній механізм формування морально-ціннісних та патріотичних почуттів у молодших школярів. Сухомлинський вважав, що патріотизм народжується в гармонії інтелектуального й емоційного розвитку дитини, а головним засобом цього процесу є художнє слово. Він переконував, що «любов до Батьківщини починається з любові до матері та рідної оселі», а мова, природа, література та народна творчість є невичерпними ресурсами формування ціннісних орієнтацій. Його твори для дітей («Серце віддаю дітям», численні оповідання,

казки й есе) містять глибокі моральні сенси, які сприяють вихованню доброти, людяності, відповідальності, гордості за свій народ і його історію [83].

У другій половині ХХ століття проблему патріотичного виховання досліджували А.Макаренко, І.Бех, О.Духнович, які акцентували увагу на значенні колективу, соціальної взаємодії, моральності та виховання громадянської позиції. Іван Бех у межах особистісно орієнтованої парадигми розглядав формування національно-патріотичних цінностей як становлення «ціннісного ставлення особистості до Батьківщини», що ґрунтується на моральній саморегуляції, емпатії та здатності до вчинку. Він підкреслював, що національна ідентичність має формуватися не лише через знання, а передусім через емоційно-моральні переживання, що робить молодший шкільний вік особливо сприятливим періодом [11].

У сучасній педагогічній думці феномен національно-патріотичних цінностей активно досліджують О.Савченко, Н.Бібік, Т.Пироженко, Л.Лисенко, О.Пометун, Г.Ткачук. У контексті Концепції Нової української школи ці дослідники підкреслюють значення громадянської та культурної компетентностей як ключових для початкової освіти. В їхніх працях національно-патріотичні цінності розглядаються як інтегрована система, що включає знання про рідну країну, емоційно-ціннісне ставлення до держави, мови, культури, а також соціальну активність та поведінкову готовність дитини діяти на благо суспільства. Особливе місце відводиться мовно-літературній освітній галузі, яка забезпечує створення емоційно насиченого простору для переживання й осмислення патріотичного змісту через твори класичної та сучасної української літератури [51].

Таким чином, українська педагогіка не просто перейняла зарубіжні ідеї, а сформувала власну, глибоко національну модель виховання, у центрі якої – розвиток духовності, любові до Батьківщини, рідної мови, традицій і громадянської відповідальності. Саме ця органічна інтеграція світових та українських педагогічних надбань визначила подальший розвиток теорії

формування національно-патріотичних цінностей, що стало основою сучасних підходів, реалізованих у Новій українській школі.

У психологічних дослідженнях Т. Яценко, В. Роменця, Г. Костюка розкриваються вікові механізми формування ціннісних орієнтацій і моральної сфери молодших школярів. Психологи доводять, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для становлення базових цінностей, зокрема любові до родини, чесності, справедливості, доброти, відповідальності й емпатії. Саме тому цей період вважається оптимальним для закладання основ національно-патріотичного світогляду.

Узагальнюючи науковий доробок учених різних історичних епох, можна стверджувати, що формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів розглядається як складний, багатогранний процес, у якому переплітаються моральні, емоційні, культурні, соціальні та пізнавальні чинники. Центральне місце в цьому процесі посідає мовно-літературна освітня галузь, оскільки саме художнє слово здатне збагачувати емоційний досвід дитини, формувати естетичні та моральні уявлення, розвивати національну самосвідомість і ціннісну позицію.

Проведений ретроспективний аналіз засвідчує, що хоча базові засади національно-патріотичного виховання були закладені ще у класичній педагогічній думці, сучасні умови потребують оновленого, компетентнісного та психологічно безпечного підходу. Це зумовлює необхідність подальшого теоретичного й методичного опрацювання питання формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів із використанням потенціалу мовно-літературної галузі.

1.2. Сутність поняття «формування національно-патріотичних цінностей» молодших школярів як педагогічного явища

Ретроспективний огляд розвитку ідей патріотичного виховання засвідчує, що у різні історичні епохи національно-патріотичні цінності

посідали важливе місце у формуванні духовного світу дитини. Проте у сучасній педагогічній науці зростає потреба чіткого визначення змісту цього поняття, оскільки суспільні трансформації, виклики воєнного часу, нові освітні стандарти та акцент на компетентнісному навчанні значно розширюють його значення. У контексті Нової української школи формування національно-патріотичних цінностей розглядається не лише як виховання любові до Батьківщини, а як багатовимірний процес розвитку громадянської, моральної, культурної та емоційної сфер особистості.

Особливої актуальності набуває питання розкриття сутності цього феномену щодо дітей молодшого шкільного віку, адже саме на цьому етапі закладається фундамент ціннісної сфери, формується емоційно-почуттєва основа національної ідентичності, з'являються перші уявлення про державу, народ, традиції, символи, родинні та соціальні зв'язки. Тому визначення теоретичних засад формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів є важливою передумовою для розроблення ефективного методичного забезпечення освітнього процесу.

З огляду на це виникає необхідність уточнення змісту та структури ключового поняття, аналізу його компонентів, механізмів і чинників формування, а також виявлення педагогічних умов, які забезпечують результативність цього процесу у мовно-літературній освітній галузі. Саме це й зумовлює потребу у ґрунтовному теоретичному розгляді поняття «формування національно-патріотичних цінностей» як складного педагогічного явища.

Формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів є складним, інтегрованим педагогічним явищем, яке охоплює розвиток емоційно-ціннісної, когнітивної, моральної та поведінкової сфер особистості та спрямоване на становлення у дитини почуття любові до Батьківщини, відповідальності за її майбутнє, поваги до мови, культури, традицій і державних символів. Сутність цього процесу в сучасній педагогічній науці трактується багатовимірно, що зумовлено змінами суспільного життя,

трансформаціями ціннісних орієнтирів, новими викликами, пов’язаними з війною, інформаційним середовищем та завданнями національної безпеки в освітньому контексті.

Узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що формування національно-патріотичних цінностей – це цілеспрямований педагогічний процес, який забезпечує поступове становлення у дитини емоційної прив’язаності до рідної землі, національної самосвідомості, моральних чеснот, здатності до співпереживання, доброти, гідності, готовності діяти в інтересах суспільства, дотримуючись національних і загальнолюдських цінностей. На думку О.Вашуленко, ціннісна сфера особистості формується саме в молодшому шкільному віці, коли дитина активно засвоює соціальні норми, національні традиції, перші уявлення про державу та народ. Учений підкреслює, що патріотичне виховання має ґрунтуватися на емоційній насиченості освітнього процесу, переживанні творів літератури та практичній діяльності дитини [24].

Сучасні українські дослідники також підкреслюють, що формування національно-патріотичних цінностей залежить від того, наскільки освітній процес забезпечує поєднання культурно-історичної пам’яті, мовно-літературної діяльності та активної взаємодії дитини з соціально-культурним середовищем. Так, Т.Малечко акцентує, що ціннісні орієнтації молодших школярів формуються через моделювання гуманістично зорієнтованого освітнього середовища, у якому дитина має змогу відкривати для себе духовний зміст української культури [59]. Вона наголошує на важливості залучення дітей до фольклору, традицій, національних символів, художніх текстів, які передають досвід поколінь та сприяють формуванню емоційної прихильності до рідної Батьківщини.

Х. Бедрій розглядає поняття національно-патріотичних цінностей у контексті формування громадянської компетентності. На її думку, вони охоплюють не лише любов до рідної землі, а й здатність дитини ідентифікувати себе як частину нації, відчувати причетність до її історії,

спільнотних традицій, культурних надбань [4]. Учена підкреслює, що важливим компонентом цього процесу є формування емоційної пам'яті — здатності дитини емоційно реагувати на художні образи української природи, родини, мови, героїчних подій. Саме літературне читання, за її висновками, відкриває широкі можливості для формування патріотичних почуттів у молодших школярів.

Помітний внесок у теоретичне осмислення сутності патріотичного виховання зробила Н.Безлюдна, яка розглядає національно-патріотичні цінності як інтегроване утворення, що включає моральні, духовні, культурні та громадянські складові. У її підході домінує думка про необхідність формування у дітей емоційно-позитивного ставлення до української культури, мови, символів, а також розвиток толерантності та здатності до взаємодії в полікультурному середовищі. Учена зазначає, що формування таких цінностей неможливе без відповідного змістового наповнення уроків, зокрема літературного читання [5, с.80].

Н.Бондаренко підкреслює, що молодший шкільний вік є критично важливим для формування морально-духовної основи патріотизму. Вона вважає, що ціннісні орієнтації закладаються через засвоєння культурних кодів, символічних образів, національних архетипів, які дитина отримує через художні тексти. Важливим, на її думку, є через естетичні переживання викликати у дитини інтерес до української мови, природи, традицій, народних героїв і моральної краси [20, с.44].

Істотний внесок у розкриття сутності поняття належить також В.Гонському, який вважає, що формування національно-патріотичних цінностей має починатися з розвитку емоційної чутливості, уміння співпереживати та розуміти інших. Учений підкреслює, що патріотизм детермінований духовно-моральними почуттями, які виникають у дитини під впливом художнього слова, музики, мистецтва. Таким чином, він наголошує на важливій ролі мовно-літературної галузі у формуванні патріотичного світогляду [30].

І.Дейнега і Л.Добровольська розглядають формування патріотичних цінностей як процес соціалізації дитини, у якому особливу роль відіграє взаємодія з родиною, школою, культурним середовищем і літературними текстами [37]. Дослідниці підкреслюють, що важливою частиною формування патріотичних почуттів є розвиток таких якостей, як доброта, відповідальність, гідність, любов до рідної мови й культури. Вони зазначають, що художні твори створюють умови для ідентифікації дитини з позитивними героями, що сприяє становленню національної самосвідомості.

Н. Калита та М. Качур наголошують на необхідності формування в молодших школярів активної громадянської позиції. Вони підкреслюють, що патріотичні цінності не повинні бути декларативними – вони мають формуватися через реальну діяльність дитини, її участь у спільних проєктах, творчих завданнях, народознавчих заходах, читанні літератури про рідний край. Учениці підкреслюють, що важливо виховувати у дітей відповідальність, доброзичливість, толерантність та здатність підтримувати інших [40; 43].

О.Носова і С.Парфілова акцентують, що сутність формування національно-патріотичних цінностей полягає у становленні в дітей позитивної ідентичності. За їхніми висновками, дитина молодшого шкільного віку має відчути цінність власних коренів, родини, рідної місцевості, мови й культурних традицій. Саме це стає основою усвідомленого патріотизму, який формується не як зовнішня вимога, а як внутрішня потреба й емоційне переживання [66; 68].

О.Федоренко та Ю.Арапова визначають формування національно-патріотичних цінностей як процес виховання внутрішньої моральної стійкості, почуття гідності, самоповаги, любові до рідної землі та її захисників. На їхню думку, цей процес тісно пов’язаний зі становленням емоційного інтелекту та здатності до емпатії. Важливим, на їхню думку, є створення в школі комфортного психологічного середовища, у якому дитина

може вільно висловлювати свої думки, почуття, переживання щодо рідної країни [1; 92].

О.Бачинська та В.Беспалько підкреслюють, що формування патріотичних цінностей неможливе без залучення дітей до культурно-історичної спадщини, осмислення подій минулого та сучасності. Вони висувають ідею культуроцентричного підходу, у якому художні тексти, фольклор, родинні історії та культурні символи виступають ключовими засобами формування ціннісної сфери молодших школярів [3; 7].

О.Ковальчук, Ю.Блудова та В.Киричок аналізують формування патріотичних цінностей у контексті інтеграції освіти та сучасних медіа. Вони підкреслюють, що сучасна дитина живе в інформаційному світі, тому важливо використовувати мультимедійні засоби, цифрові історії, відеоконтент, візуальні образи, які допомагають зробити патріотичне виховання емоційно значущим і доступним. Учителі мають залучати сучасні форми роботи з текстом – буктрейлери, інтерактивні вправи, мультимедійні презентації, онлайн-проєкти [19; 45; 47].

Отже, узагальнюючи наукові підходи сучасних учених, можна визначити, що формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів є цілісним педагогічним явищем, яке включає розвиток емоційно-ціннісних почуттів, національної ідентичності, моральних чеснот і активної громадянської позиції. Цей процес ґрунтується на взаємодії дитини з художніми творами, соціально-культурним середовищем, народними традиціями, мовою, родинними цінностями та сучасним освітнім простором. Особливу роль у ньому відіграє мовно-літературна освітня галузь, що забезпечує дитині можливість емоційно переживати зміст творів, усвідомлювати духовні й культурні цінності українського народу, формувати власний ціннісний світогляд.

1.3. Специфіка формування ціннісних орієнтацій у дітей молодшого шкільного віку

Формування ціннісних орієнтацій у молодшому шкільному віці є ключовою складовою виховного процесу, оскільки саме в цей період закладається основа світогляду, моральної поведінки та емоційно-ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу. Молодші школярі активно засвоюють соціальні норми, моделі поведінки, національні традиції та культурні символи, що робить цей вік сенситивним для становлення базових життєвих орієнтирів. Тому аналіз специфіки формування ціннісних орієнтацій є необхідним кроком для розуміння механізмів та умов розвитку національно-патріотичних цінностей, які є важливою складовою громадянської та культурної компетентностей учнів.

Сучасні психологічні та педагогічні дослідження засвідчують, що у молодшому шкільному віці особистість характеризується підвищеною емоційною чутливістю, наслідувальністю, потребою у схваленні та прагненням до включення в спільну діяльність, що створює сприятливі умови для закладання основ морально-ціннісного розвитку. У цей період діти здатні емоційно переживати художні образи, співпереживати героям, ідентифікувати себе з позитивними персонажами, що робить літературне читання важливим інструментом формування їхньої ціннісної сфери.

Не менш важливим є те, що молодший шкільний вік є періодом інтенсивного становлення самооцінки, моральних уявлень та перших елементів соціальної відповідальності. Це визначає необхідність поглибленого вивчення психологічних і педагогічних чинників, які впливають на формування ціннісних орієнтацій, зокрема таких, що пов’язані з патріотизмом, добротою, співчуттям, повагою до рідної культури та готовністю діяти на благо спільноти.

Молодший шкільний вік є важливим періодом становлення особистості, коли формуються основи моральної поведінки, емоційно-ціннісного ставлення до світу, уявлення про добро, справедливість, обов’язок, дружбу,

родину та Батьківщину. Саме на цьому етапі дитина поступово переходить від дошкільної емоційно-образної моделі сприйняття до інтелектуально-рефлексивної, що створює оптимальні умови для формування ціннісних орієнтацій. З огляду на це важливим є аналіз психологічних чинників, що визначають специфіку цього процесу.

Провідні українські психологи наголошують, що ціннісні орієнтації починають інтенсивно формуватися саме у молодшому шкільному віці, коли дитина активно засвоює соціальні норми, правила поведінки, моральні зразки, що подаються як через діяльність учителя, так і через взаємодію з однолітками та родиною. На думку Г.Костюка, розвиток особистості в цей період характеризується взаємодією емоційних, інтелектуальних і вольових процесів, які стають основою для формування моральних почуттів і цінностей. Учений підкреслював, що саме в молодшому шкільному віці дитина здатна емоційно переживати зміст художніх творів, ідентифікуватися з героями, інтерпретувати моральний зміст ситуацій – і саме це створює психологічну передумову для формування ціннісних орієнтацій [77].

Важливий внесок у дослідження психологічних механізмів формування цінностей зробив М.Боришевський, який розглядає ціннісні орієнтації як ядро моральної самосвідомості особистості. Він зазначає, що в молодшому шкільному віці відбувається становлення «Я-концепції», розвиток самооцінки, почуття власної гідності, що визначає здатність дитини засвоювати моральні і соціальні норми як особисто значущі. На його думку, для формування цінностей необхідно створити умови, у яких дитина не лише сприймає моральні норми, але й емоційно переживає їхній зміст, співвідносить із власними переживаннями та досвідом [22].

Особливу увагу психологічній природі ціннісних орієнтацій приділяє Р.Даниляк, яка підкреслює, що молодший школяр перебуває на етапі інтенсивного емоційного розвитку. Емоційна чутливість, здатність до співпереживання, підвищена вразливість та потреба в емоційній підтримці роблять цей період винятково сприятливим для формування гуманістичних і

патріотичних почуттів. Учена вказує, що саме художня література, мистецтво та міжособистісна взаємодія стають основними механізмами ціннісного розвитку дитини: через ідентифікацію з персонажами, емоційне співпереживання, моральну оцінку вчинків діти засвоюють основи добра, справедливості, відповідальності та любові до рідної країни [34].

Психологи (Л.Виготський, С.Рубінштейн, О.Скрипченко) підкреслюють, що у молодшому шкільному віці дитина переходить на новий рівень соціальної взаємодії: навчальна діяльність стає провідною, а значущість учителя та ровесників — ключовою. Оскільки учень молодшого віку схильний наслідувати емоційно значущих дорослих, важливо, щоб учитель виступав носієм позитивних моральних і патріотичних зразків. Саме через механізми ідентифікації та наслідування молодші школярі засвоюють культурні, моральні та соціальні норми [27].

Велика роль у формуванні ціннісних орієнтацій належить розвитку емоційного інтелекту, про що наголошує І.Бех. Він розглядає цінності як внутрішні регулятори поведінки, які визначають моральний вибір дитини. Вважаючи, що моральні почуття є основою патріотичного виховання, учений підкреслює важливість створення умов, у яких дитина може переживати емоційно насичені ситуації, що сприяють становленню доброти, співчуття, відповідальності та гідності. З його точки зору, формування національно-патріотичних цінностей має ґрунтуватися на розвитку моральних почуттів – любові, поваги, вдячності, турботи, готовності до допомоги [14].

Значний внесок у теорію розвитку моральної свідомості зробив Ж.Піаже, який доводив, що діти молодшого шкільного віку перебувають на етапі гетерономної моралі – вони орієнтуються на зовнішні норми, авторитет учителя, правила. Однак саме в цей період починається перехід до автономної моралі, коли дитина починає усвідомлювати справедливість, намір, моральний зміст вчинку. Це створює передумови для формування особистісних цінностей.

С.Максименко акцентує, що у молодшому шкільному віці дитина активно шукає власне місце в системі соціальних стосунків, прагне бути «хорошою», «прийнятою», «помітною». Саме тому важливо спрямовувати цю потребу у конструктивне русло – створювати умови для ціннісного самоствердження через творчість, читання, участь у спільних проєктах, добрі справи. Позитивний досвід такої діяльності стає підґрунтям для формування стійких ціннісних орієнтирів [58].

Психологи також підкреслюють, що важливою умовою формування цінностей є розвиток емоційної комунікації. У працях Т. Яценко акцентується, що саме здатність дитини до емпатії та переживання почуттів інших людей є основою для формування морально-ціннісної сфери. У молодшому шкільному віці розвиваються механізми проекції, співпереживання, емоційної підтримки, що робить цей віковий період сприятливим для формування таких цінностей, як доброта, людяність, дружба, любов до рідної землі, повага до історії та традицій.

Узагальнюючи погляди сучасних психологів, можна стверджувати, що специфіка формування ціннісних орієнтацій у молодших школярів визначається такими психологічними чинниками: високою емоційною чутливістю, потребою в позитивній ідентичності, схильністю до наслідування, важливістю оцінки дорослого, розвитком почуття справедливості, формуванням внутрішніх мотивів поведінки та інтенсивним становленням моральних почуттів. Важливим є також те, що у молодшому шкільному віці з’являються перші елементи національної самосвідомості: дитина починає усвідомлювати значення рідної мови, символів, традицій, культури, а також емоційно реагувати на художні образи, пов’язані з Батьківщиною.

Отже, молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування ціннісних орієнтацій, що зумовлює необхідність використання таких педагогічних засобів і умов, які враховують емоційну природу дитини, її потребу в любові, безпеці та прийнятті, а також здатність до глибокого

переживання художнього та морального змісту. Це створює психологічні передумови для ефективного формування національно-патріотичних цінностей у мовно-літературній освітній галузі.

1.4. Аналіз чинних навчальних програм і підручників мовно-літературної освітньої галузі щодо можливостей реалізації патріотичного виховання

Узагальнені в попередніх підпунктах теоретико-методологічні засади національно-патріотичного виховання та психологічні особливості молодшого шкільного віку зумовлюють потребу критично переглянути, якою мірою чинні програми та підручники мовно-літературної освітньої галузі (1-4 класи) забезпечують формування в учнів громадянських, культурних і духовно-моральних цінностей. В умовах Нової української школи, де ціннісна й громадянська компетентності визначені наскрізними, саме зміст і методичні апарати підручників виступають ключовим «носієм» патріотичного потенціалу уроків читання та української мови.

Мета цього параграфа – виявити потенціал і межі реалізації патріотичного виховання засобами навчальних програм і підручників, з’ясувати, наскільки системно представлені: українська культурно-історична спадщина, мова як цінність, героїко-моральні наративи, тексти воєнного й повоєнного часу у травмобезпечному форматі, а також моделі діяльності, що формують емпатію, відповідальність, гідність, вдячність і готовність діяти на благо спільноти. Аналіз здійснюється з урахуванням вікової чутливості молодших школярів та вимог до психологічної безпеки контенту.

Для системності аналізу підручників, нами були визначені основні чотири критерії:

1. змістово-ціннісний компонент – наявність національно-культурних кодів, образів України, державних символів, морально-духовних ідей, що сприяють формуванню патріотичних почуттів;

2. текстовий корпус підручника – баланс класичних, фольклорних і сучасних творів; відповідність віковим можливостям молодших школярів; наявність текстів про гуманістичні та патріотичні цінності без травматичного змісту;

3. методичний апарат – система завдань і видів діяльності, що стимулюють емоційне переживання, співпереживання, розвиток критичного мислення, інтерактивної та проєктної роботи;

4. мовно-освітній потенціал – можливості для розвитку зв'язного мовлення, формування здатності висловлювати власні ставлення, аргументи та емоції, пов'язані з національною ідентичністю.

Мовно-літературна освітня галузь у чинних програмах для початкової школи (редакції О. Савченко та Р. Шияна) містить значний потенціал для формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів. Проте ці дві програми відрізняються і своєю концептуальною основою, і структурою, і підходами до формування цінностей, що дає можливість здійснити порівняльний аналіз за ключовими критеріями.

Порівняння навчальних програм О. Савченко та Р. Шияна у мовно-літературній галузі засвідчує, що обидві вони містять значний потенціал для реалізації національно-патріотичного виховання, однак підходять до цього завдання з різних концептуальних позицій. Програма О. Савченко репрезентує традиційний змістово-ціннісний підхід, у якому патріотичне виховання закладене в самій структурі навчального матеріалу: тематичних розділах, доборі художніх творів, домінуванні української класики та фольклору, акценті на родинних, моральних та культурно-історичних цінностях. Тут національно-патріотичні ідеї подаються як органічна частина духовного й морального розвитку молодших школярів, що відповідає класичній українській педагогічній традиції. Тексти підручників за програмою О. Савченко формують цілісне уявлення про Батьківщину, її природу, історію, звичаї, а методичний апарат зосереджується на бесідах,

морально-етичних судженнях, роботі з художнім образом і засвоєнні культурних смислів через традиційні форми навчання.

На відміну від цього, програма Р. Шияна відображає ідеологію Нової української школи, де мовно-літературна галузь вибудувана на компетентнісному, діяльнісному й інтегрованому підходах. Патріотичне виховання тут не прив'язане до конкретних творів або тематичних блоків, а представлено у вигляді наскрізних очікуваних результатів, пов'язаних із громадянською, соціальною та культурною компетентностями. Програма Р. Шияна передбачає більшу свободу педагога щодо добору художніх і пізнавальних текстів, що відкриває можливості включати сучасні твори, медіатексти, адаптовані тексти воєнного часу та літературу про моральні цінності, мир, підтримку, родину. Такий підхід дозволяє застосовувати інноваційні методи роботи: проєкти, рольові взаємодії, інтерактивні завдання, рефлексивні практики та творчі форми інтерпретації тексту (колажі, буктрейлери, мапи, емоційні щоденники). У цій програмі мова розглядається не лише як національна святиня, а й як засіб самовираження, інструмент формування ідентичності та критичного ставлення до інформації.

Обидві програми створюють можливості для формування у дітей любові до України, поваги до мови, національних символів, культурної спадщини та героїв, однак реалізують це через різні методологічні платформи. О. Савченко робить акцент на стабільному, цілісному змісті й моральній традиції української педагогіки, тоді як Р. Шиян підсилює діяльнісний, інтерактивний, психологічно чутливий і сучасний аспект патріотичного виховання, адаптований до викликів сьогодення. У підсумку можна стверджувати, що програма О. Савченко забезпечує класичну основу патріотичного виховання, тоді як програма Р. Шияна пропонує гнучкі, інноваційні механізми його реалізації в умовах НУШ, що відповідає сучасним потребам молодших школярів та інформаційно-культурному середовищу, у якому вони зростають (див.додаток А).

Аналіз сучасних підручників «Українська мова та читання» для 3-4 класів засвідчує, що всі вони в тій чи іншій мірі інтегрують патріотичний компонент, проте ступінь системності, акценти та методичні підходи істотно різняться залежно від концепції авторського колективу. У підручниках М.Вашуленка і співавторів простежується чітко окреслений змістово-ціннісний компонент, який ґрунтується на ідеях любові до рідної мови, української традиції, родинної спадщини, працьовитості та моральності. Тексти класиків, фольклорні матеріали, оповідання про родинні цінності, природні багатства та історію України створюють стійку платформу для формування культурної та національної ідентичності. Методичний апарат орієнтований на традиційну роботу з текстом – аналіз, бесіду, словникову роботу, моральні узагальнення, що сприяє формуванню у дітей базових уявлень про добро, відповідальність, повагу до своєї Батьківщини. Мовно-освітній потенціал цих підручників розкривається через вправи на правильність мовлення, засвоєння українських висловів, прислів'їв, національних символів, що поглиблює почуття поваги до рідного слова (див.додаток Б).

Підручники М.Захарійчук та Н.Богданець-Білоскаленко також мають високий ціннісний потенціал, проте їх сильна сторона полягає у більш емоційно-насиченому текстовому корпусі. Вони пропонують значний обсяг текстів про родину, дружбу, природу України, народні звичаї, а також доступні для молодших школярів оповідання про видатних українців та культурні традиції. Автори активно використовують поетичні твори, народні прикмети, легенди, що дозволяє дітям природно занурюватися в український культурний простір. Методичний апарат вирізняється завданнями на емоційне переживання, співпереживання, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, розвиток власного ставлення, що відповідає сучасним уявленням про виховання національної самосвідомості через емоційно-ціннісний досвід. Мовно-освітній потенціал підручників спрямований не

лише на правильність мовлення, а й на усвідомлення краси та образності української мови (див.додаток Б).

Підручники І. Большакової та М. Пристінської демонструють іншу, більш сучасну концептуальну модель. Їх патріотичний зміст представлено менш традиційно, але активно інтегроване через сучасні теми, доступні дітям: історії про взаємодопомогу, відповідальність, шкільну спільноту, любов до природи та рідного міста чи села. Значну частину текстового ядра складають роботи сучасних дитячих українських авторів, зокрема короткі оповідання, які подають цінності через життєві, близькі до дітей ситуації. Методичний апарат цих підручників вирізняється розвиненою системою інтерактивних завдань, вправами на критичне мислення, порівняння, роботу в парах і групах, створення власних текстів і висловлень – усе це сприяє діяльнісному засвоєнню патріотичних цінностей. Мовно-освітній компонент наголошує на формуванні комунікативних умінь, здатності висловлювати власну думку, обговорювати події й почуття, пов’язані з рідною країною (див.додаток Б).

Підручники К. Пономарьової, Л. Гайової та О. Савченко демонструють найбільш збалансований підхід, поєднуючи традиційний український змістовий компонент із сучасними підходами до читання. У текстовому корпусі – добре підібрана комбінація класичних творів, фольклору, сучасної літератури, оповідань про природні багатства України, культурні й родинні традиції, мову як цінність. Завдяки цьому патріотичний зміст подається не фрагментарно, а системно. Методичний апарат відзначається комплексністю: поряд із традиційними формами тут присутні творчі завдання, міні-проєкти, порівняння текстів, робота з ілюстраціями, висловлення власного ставлення, вправи на рефлексію. Це дозволяє формувати в учнів як розуміння культурної спадщини України, так і здатність емоційно її переживати. Мовно-освітній потенціал підручників О. Савченко включає вправи, спрямовані як на збагачення словникового запасу, так і на розвиток мовлення як інструмента вираження почуттів, думок, ціннісних суджень(див.додаток Б).

Узагальнюючи результати аналізу, можна стверджувати, що всі чотири лінії підручників забезпечують можливості для реалізації національно-патріотичного виховання, проте роблять це різними шляхами. Підручники М. Вашуленка створюють підґрунтя для формування цінностей на традиційно-культурній основі; підручники М. Захарійчук, Богданець-Білоскаленко – на емоційно-естетичному впливі тексту; підручники Большакової-Пристінської – на діяльнісних, інтерактивних підходах і сучасних сюжетах; підручники Пономарьової-Савченко – на гармонійному поєднанні традиції й інноваційної методики. Це дає змогу вчителю обрати оптимальну модель формування патріотичних цінностей, виходячи з особливостей класу і власної педагогічної концепції (див.додаток Б).

Аналіз сучасних підручників з української мови та читання для 3–4 класів засвідчив, що всі вони містять значний потенціал для реалізації національно-патріотичного виховання, проте відрізняються підходами до його подання. Одні навчальні матеріали ґрунтуються на традиційних культурних цінностях та класичній літературній спадщині, інші акцентують на емоційному впливі художнього слова й народних традиціях, а частина підручників реалізує патріотичний компонент переважно через сучасні сюжети, інтерактивні методи та діяльнісні форми роботи. Загалом усі вони сприяють формуванню національної ідентичності молодших школярів, однак різняться ступенем системності, новизною методичного апарату та балансом між традиційним і сучасним змістом.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження було розкрито сутність та історичну еволюцію ідей національно-патріотичного виховання, що засвідчило глибокі корені цієї проблематики у світовій та українській педагогічній думці. Ретроспективний аналіз показав, що упродовж різних епох – від Античності до сучасності – моральність, громадянськість і любов до рідної землі

розглядалися як фундамент становлення особистості, а українські педагоги завжди надавали провідного значення рідній мові, культурі та духовним традиціям як основам формування національної ідентичності дитини.

У межах розділу було уточнено сутність поняття «формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів», яке трактується як цілісний, системний і поетапний педагогічний процес, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Показано, що у молодшому шкільному віці, який є сенситивним до формування моральних орієнтирів, особливо важливими стають емоційне переживання, наслідування позитивних прикладів і включення дітей у діяльність, що має суспільну та духовну значущість. Аналіз психологічних досліджень засвідчив, що саме в цей період активно формується здатність до емпатії, співпереживання, моральних суджень, що створює сприятливі умови для становлення патріотичних почуттів і громадянської позиції.

Здійснений аналіз чинних навчальних програм і підручників мовно-літературної освітньої галузі дав змогу визначити потенціал навчально-методичного забезпечення початкової школи для реалізації патріотичного виховання. Виявлено, що сучасні освітні матеріали загалом містять значний ресурс патріотичного спрямування – твори про рідний край, українську культуру, моральні цінності, символи держави; водночас наявні й певні розбіжності у глибині ціннісного наповнення, представленні сучасних дитячих творів, інтегрованості морально-громадянського змісту та методичному апараті. Це підкреслює потребу у вдосконаленні підручникового контенту та підсиленні патріотичного компонента з урахуванням вікових особливостей і сучасних викликів.

Отже, теоретичний аналіз дозволив сформувати цілісне бачення сутності національно-патріотичного виховання молодших школярів, визначити значення мовно-літературної освітньої галузі як провідного засобу формування української ідентичності дитини та окреслити комплекс теоретичних і методичних засад, які забезпечують подальше обґрунтування

організаційно-методичних шляхів формування патріотичних цінностей у початковій школі.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Діагностичне дослідження рівня сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів

Ефективність формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів неможливо оцінити без ґрунтовного вивчення реального рівня їхнього розвитку, що зумовлює необхідність проведення діагностичного дослідження. На етапі констатувального експерименту важливо визначити, які саме ціннісні орієнтації вже сформовані в учнів, які перебувають у процесі становлення, а які потребують цілеспрямованої педагогічної підтримки. Оскільки молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційно-ціннісної сфери, необхідно застосувати такі методики, що враховують вікові психологічні особливості дітей, їхню емоційну чутливість, образно-асоціативне мислення, здатність до співпереживання та ідентифікації з позитивними героями.

Діагностика рівня сформованості патріотичних цінностей у молодших школярів передбачає комплексний підхід, що охоплює оцінювання емоційно-ціннісного ставлення до рідної країни, знання культурних і моральних символів, виявлення особистісних орієнтацій, уміння висловлювати ставлення до героїв, традицій, родини, мови. Важливо забезпечити не лише вимірювання окремих компонентів, а й отримання цілісного уявлення про сформованість національної ідентичності дитини, її здатність проявляти повагу, відповідальність, доброзичливість і внутрішню готовність діяти на благо спільноти.

Визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей є необхідним методологічним кроком, що дає змогу цілісно та об’єктивно оцінити розвиток ціннісної сфери молодших школярів.

З огляду на психологічні особливості цього віку — емоційну вразливість, високу наслідувальність, образність мислення та потребу в емоційно-соціальному схваленні – оцінювання має враховувати не лише знання дітей про Україну, а й їхнє ставлення, переживання, готовність до позитивних дій та елементи поведінкових виявів.

Першим провідним критерієм є ціннісно-емоційний, що відображає емоційне ставлення дитини до рідної країни, її природи, мови, традицій, видатних постатей, а також здатність до емпатії, гордості, співпереживання героям художніх творів патріотичного змісту. Показниками цього критерію є: емоційні реакції на патріотичні сюжети, здатність висловлювати позитивні почуття щодо України, прояви любові та поваги до рідної мови, символів, культурної спадщини.

Другим критерієм виступає когнітивно-змістовий, який охоплює знання учнів про національні символи, традиції, свята, визначних українців, культурні явища, а також розуміння морально-патріотичного змісту творів. Показниками є: здатність назвати державні символи, пояснити їх значення, розуміння змісту текстів патріотичного спрямування, уміння робити прості висновки про моральні вчинки та героїв.

Третій критерій – діяльнісно-поведінковий, що виявляється у готовності дітей проявляти патріотичні орієнтири у власній поведінці: берегти природу, підтримувати однокласників, дбайливо ставитися до культурних цінностей, брати участь у шкільних та родинних традиціях, виконувати громадсько корисні дії. Показниками є: реальні вчинки, участь у спільних творчих справах, бажання допомагати, дотримання норм поваги до інших, відповідальність за власні дії (див.додаток В).

На основі цих критеріїв визначаються рівні сформованості національно-патріотичних цінностей – високий, середній та низький.

Високий рівень характеризується гармонійним поєднанням знань, емоційного ставлення й поведінкових проявів: дитина виявляє стійкі

позитивні емоції, добре орієнтується в культурних і національних поняттях, проявляє відповідальну, ініціативну, доброзичливу поведінку.

Середній рівень відзначається фрагментарністю: учень позитивно ставиться до України та її символів, має певні знання, але поведінкові прояви або емоційні реакції ще недостатньо стабільні.

Низький рівень властивий дітям, які мають мінімальні знання, не виявляють виражених емоцій щодо культурно-національних понять та рідко демонструють поведінкові вияви патріотичних цінностей (див.додаток Г).

Визначені критерії та показники забезпечують наукову обґрунтованість діагностичного блоку дослідження і дозволяють комплексно оцінити сформованість національно-патріотичних цінностей молодших школярів, що є основою для подальшого методичного удосконалення освітнього процесу.

Нами була запропонована анкета, яка є важливим діагностичним інструментом, спрямованим на виявлення особливостей сформованості національно-патріотичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку. Її зміст побудований відповідно до трьох ключових структурних компонентів патріотичної спрямованості особистості – ціннісно-емоційного, когнітивно-змістового та діяльнісно-поведінкового, що забезпечує комплексний підхід до аналізу рівнів сформованості патріотичних почуттів, знань та повсякденної поведінки учнів. Анкета створена з урахуванням вікових можливостей молодших школярів: питання сформульовані просто, зрозуміло, доступно, що дозволяє отримати достовірні відповіді без додаткової інтерпретації або впливу дорослого.

Питання першого блоку спрямовані на виявлення емоційного ставлення дитини до України, української мови, державних символів, традицій та художніх текстів патріотичного спрямування. Через них визначається, наскільки учень емоційно приймає та переживає цінності, пов’язані з рідною країною. Такі питання дозволяють виявити рівень сформованості почуття національної гордості, любові до Батьківщини, інтересу до української культури. Саме емоційна сфера є базою, на якій у

молодшому шкільному віці будуються подальші ціннісні орієнтації, тому включення цього блоку є методично доцільним і психолого-педагогічно обґрунтованим.

Другий блок запитань оцінює когнітивно-змістовий аспект патріотичних цінностей – рівень знань учнів про державні символи, традиції, свята, визначні постаті, а також розуміння важливості культурної спадщини. Питання спрямовані не лише на перевірку фактологічної поінформованості, а й на виявлення розуміння змісту базових понять («Батьківщина», національна культура тощо). Такий підхід дозволяє визначити, наскільки інтелектуальний компонент патріотичних цінностей інтегрований у свідомість дитини та чи здатна вона осмислено пояснювати їхнє значення.

Третій блок анкети діагностує діяльнісно-поведінкову складову, яка відображає прояви патріотичних цінностей у повсякденній поведінці дітей. Запитання цього розділу дають змогу виявити, чи проявляє дитина відповідальність, доброзичливість, взаємодопомогу, дбайливе ставлення до українських символів, а також чи бере участь у спільних шкільних заходах, пов’язаних із культурою та історією України. Це дозволяє оцінити, наскільки цінності переходять у конкретні дії, що є важливою ознакою їхньої внутрішньої сформованості.

Структура анкети забезпечує можливість кількісного оцінювання відповідей за визначеним ключем, що дає можливість об’єктивно визначити рівень сформованості національно-патріотичних цінностей: високий, середній або низький. Баланс запитань за трьома критеріями гарантує комплексність оцінювання та дозволяє виявити сильні та слабкі сторони у патріотичному розвитку кожної дитини.

Таким чином, запропонована анкета є валідним, методично обґрунтованим і доступним інструментом діагностичного дослідження, який забезпечує цілісне бачення рівня сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів та відповідає віковим, психологічним і педагогічним особливостям даної категорії учнів.

Базою діагностичного дослідження став Чернівецький ліцей №22 імені Антона Кохановського Чернівецької міської ради, що є сучасним закладом загальної середньої освіти, у якому функціонують класи Нової української школи та створено сприятливе освітнє середовище для розвитку учнів молодшого шкільного віку. Дослідження проводилося у природних умовах навчального процесу, що забезпечило достовірність отриманих результатів і відповідність реальним освітнім практикам.

У дослідженні взяли участь 55 учнів початкових класів (3-4 класи), які становлять репрезентативну вибірку в межах одного закладу освіти. Вибірка сформована за принципом доступності та включає дітей різної статі, різного рівня навчальних досягнень та соціального досвіду. Такий склад вибірки дає змогу охопити різноманітні індивідуально-психологічні та навчально-виховні особливості молодших школярів, а також отримати узагальнену картину рівня сформованості національно-патріотичних цінностей у дітей даної вікової групи.

Дослідження проводилося відповідно до етичних норм, з дотриманням принципів добровільності, доброзичливості та психологічної безпеки учасників. Участь дітей була узгоджена з класними керівниками та адміністрацією закладу, що забезпечило належну організацію та комфортні умови для анкетування.

Діагностичне анкетування, проведене серед 55 учнів 3-4 класів, дало можливість визначити рівні сформованості національно-патріотичних цінностей за трьома основними критеріями: ціннісно-емоційним, когнітивно-змістовим та діяльнісно-поведінковим. Узагальнений аналіз відповідей показує, що ставлення молодших школярів до України загалом є позитивним, однак спостерігається нерівномірність сформованості за окремими показниками.

За ціннісно-емоційним критерієм встановлено, що 22 учні (40%) продемонстрували високий рівень, виявляючи щиру любов до України, гордість за її символи та інтерес до національних традицій. Вони позитивно

реагують на державні символи, охоче слухають твори про Україну та виявляють емоційну включеність у патріотичні сюжети. 24 учні (44%) показали середній рівень – для них характерні вибіркові або нестійкі прояви патріотичних емоцій: вони частково цікавляться традиціями або не завжди усвідомлено реагують на патріотичний зміст. Водночас 9 учнів (16%) продемонстрували низький рівень емоційної включеності, що проявлялося у байдужих відповідях, слабко вираженій реакції на символіку або неготовності висловлювати емоції щодо Батьківщини (рис.2.1.). Це вказує на потребу посилення емоційно-ціннісної роботи через художній текст, образні засоби та емоційно насичені завдання.

Рис.2.1. Розподіл рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей за ціннісно-емоційним критерієм

За когнітивно-змістовим критерієм результати є дещо нижчими. Лише 18 учнів (33%) продемонстрували високий рівень знань про державні символи, українські традиції, свята та відомих діячів, а також змогли пояснити зміст понять «Україна», «Батьківщина», «традиція». 26 учнів (47%) мають середній рівень, що виявляється у фрагментарних знаннях: діти

знають окремі символи, можуть назвати 1-2 свята або розпізнають лише найвідоміших постатей. 11 школярів (20%) продемонстрували низький рівень когнітивної складової, маючи труднощі з визначенням державних символів, плутаючи їх або не змогли назвати жодного видатного українця. Такий результат свідчить про необхідність системнішої роботи з текстами національно-патріотичного спрямування та опори на міжпредметну інтеграцію.

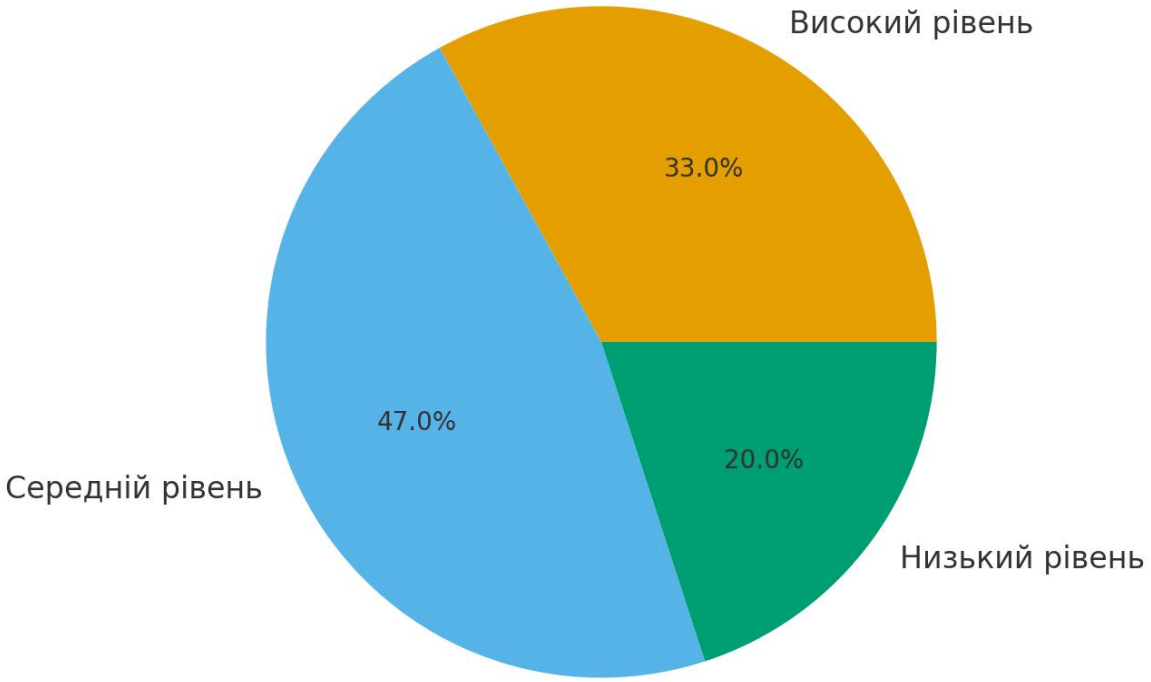

Рис.2.2. Розподіл рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей за когнітивно-змістовим критерієм

За діяльнісно-поведінковим критерієм показники виявилися найбільш варіативними. Високий рівень показали 20 учнів (36%), які відповідально ставляться до державних символів, беруть активну участь у шкільних заходах, охоче допомагають іншим, дбають про природу та намагаються спілкуватися українською мовою. 25 учнів (45%) продемонстрували середній рівень: вони зазвичай беруть участь у колективних справах, але без особливої ініціативи; їхнє використання української мови та дбайливе ставлення до символів проявляється вибірково. 10 учнів (19%) продемонстрували низький рівень поведінкових проявів – вони рідко долучаються до патріотичних

заходів, не виявляють ініціативи у громадсько корисних діях, а в окремих випадках – не звертають уваги на неповагу до українських традицій або мови. Це підкреслює важливість практико-орієнтованого виховання та залучення дітей до соціально значущої діяльності.

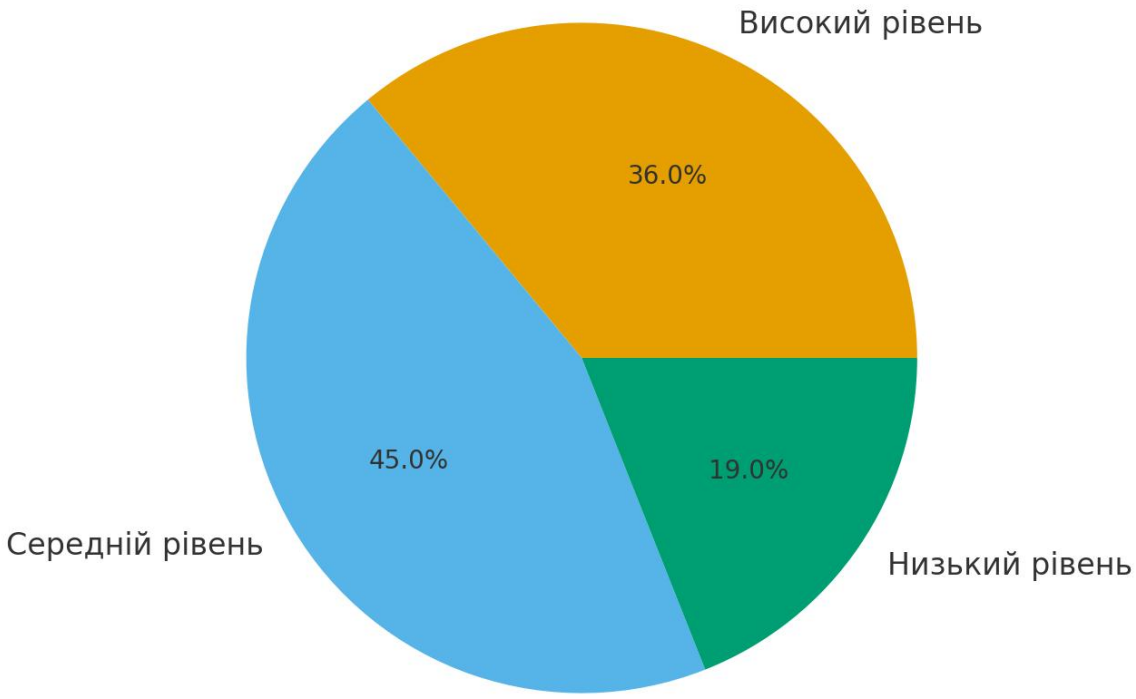

Рис.2.3. Розподіл рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей за діяльнісно-поведінковим критерієм

Узагальнюючи результати, можна зазначити, що найбільш сформованим критерієм виявився ціннісно-емоційний, де превалюють високі та середні показники (разом 84%), що демонструє природну готовність дітей цього віку до емоційного сприймання патріотичних цінностей. Когнітивно-змістовий критерій характеризується переважанням середнього рівня (47%), що вказує на необхідність систематичної роботи зі змістом художніх творів та навчальними матеріалами. Діяльнісно-поведінковий критерій засвідчив найбільшу різнорівневість і вимагає акцентування уваги на формуванні патріотичних звичок і вчинків у повсякденній шкільній практиці (див.додаток Е).

Інтегрована діаграма рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів за трьома критеріями демонструє, що серед

учасників дослідження переважає середній рівень сформованості патріотичних орієнтацій (від 44% до 47% у різних компонентах), що засвідчує загальну позитивну основу для подальшого розвитку ціннісної сфери, але водночас вказує на її недостатню стійкість і системність. Високий рівень показників коливається в межах 33-40% і найбільш виражений у ціннісно-емоційному критерії, що свідчить про природну емоційну відкритість цього віку та позитивне ставлення дітей до України. Натомість за когнітивно-змістовим критерієм високий рівень є найнижчим (33%), що вказує на фрагментарність знань про державні символи, традиції та національну культурну спадщину. Низький рівень у всіх критеріїв перебуває в межах 16–20%, що свідчить про наявність групи учнів, у яких патріотичні почуття, знання та поведінкові прояви розвинені недостатньо й потребують цілеспрямованої педагогічної підтримки (рис.2.4.). Загалом інтегрований аналіз вказує на потенціал для формування патріотичних цінностей у молодших школярів, проте потребує посилення системної роботи як у змістовому, так і в діяльнісному аспектах, особливо засобами мовно-літературної освітньої галузі.

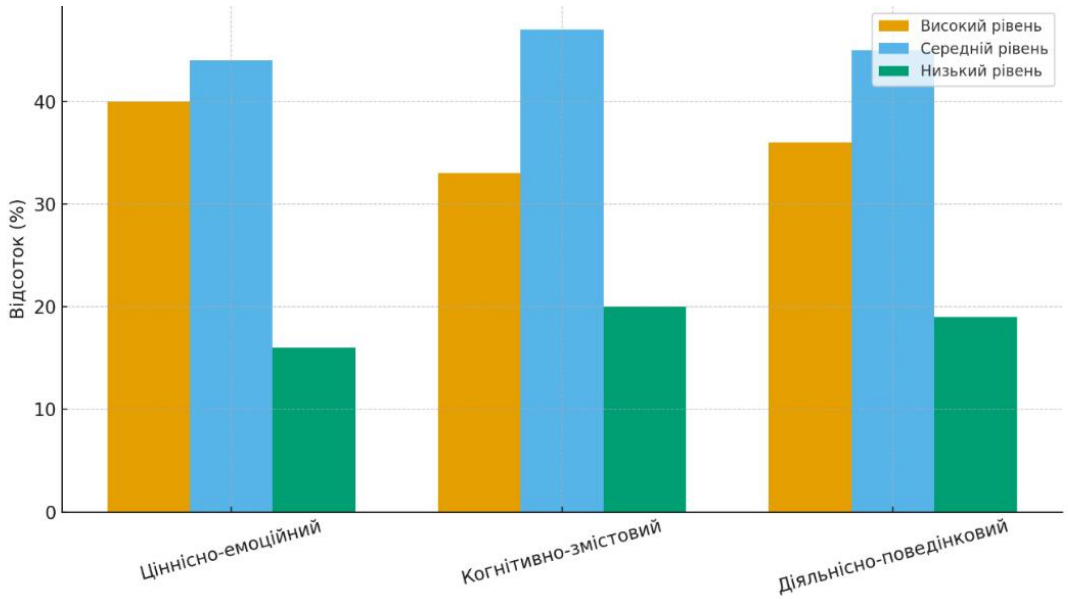

Рис.2.4. Інтегрована діаграма рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей за трьома критеріями

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що більшість молодших школярів мають позитивне ставлення до України та володіють початковими патріотичними знаннями, але потребують подальшої педагогічної підтримки для переходу від емоційних реакцій до стійких мотивів та реальних патріотичних дій. Саме тому наступний етап дослідження передбачає обґрунтування та розроблення організаційно-методичного забезпечення формування національно-патріотичних цінностей у межах мовно-літературної освітньої галузі.

2.2. Організаційно-педагогічні умови формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі

Ефективне формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів є можливим лише за умови створення спеціально організованого освітнього середовища, яке б забезпечувало цілеспрямований, системний та особистісно орієнтований вплив на емоційну, когнітивну та поведінкову сфери дитини. Мовно-літературна освітня галузь має унікальний потенціал для реалізації цього завдання, оскільки художнє слово, образна мова, моральний зміст творів та їхній емоційний вплив є потужними засобами формування національної ідентичності, любові до рідної землі та усвідомлення належності до українського народу.

В умовах сучасних викликів та змін, спричинених війною, інформаційним впливом та зростанням суспільної потреби в духовній стійкості, особливого значення набуває визначення таких організаційно-педагогічних умов, які забезпечили б не лише засвоєння знань про Україну, а й формування внутрішньої мотивації до збереження культурних і моральних цінностей, готовності до відповідальної поведінки та проявів громадянськості. Організаційно-педагогічні умови дають змогу об’єднати навчальний матеріал, методичні підходи, інтерактивні форми роботи та

виховні впливи в цілісну систему, що сприяє розвитку особистості молодшого школяра як носія української культури й духовних традицій.

Організаційно-педагогічні умови – це сукупність спеціально створених обставин, ресурсів, методів і способів організації освітнього процесу, які забезпечують ефективне досягнення поставлених педагогічних цілей. Вони визначають, за яких умов навчання і виховання відбуватиметься успішно, та спрямовані на формування оптимального середовища для розвитку особистості учня.

Ефективність формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі значною мірою залежить від створення відповідних організаційно-педагогічних умов, які забезпечують системний, цілеспрямований та особистісно значущий вплив на розвиток емоційної, когнітивної та поведінкової сфер дитини.

1. *Створення емоційно безпечного та ціннісно-орієнтованого освітнього середовища* є необхідною умовою ефективного формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів. У початковій школі діти надзвичайно чутливі до атмосфери уроку, стилю спілкування вчителя, доброзичливості однокласників та того, наскільки безпечно вони почуваються, висловлюючи свої думки й почуття. Саме тому уроки української мови та літературного читання повинні перетворюватися на простір, де дитина може вільно проявляти себе, розмірковувати про важливі для неї теми, відкривати у художньому слові духовні сенси та відчувати власну приналежність до української спільноти.

Одним із важливих аспектів створення емоційно безпечного середовища є тон спілкування вчителя, який має бути м’яким, підтримувальним, без критики, що принижує. Учитель заохочує учнів до висловлення думок, не перебиває, дякує за кожну відповідь. Наприклад, під час обговорення творів В. Сухомлинського або Лесі Українки учитель використовує запитання типу: *«Що ти відчув(ла) під час читання?», «Який*

момент був для тебе особливо важливим?», не оцінюючи відповіді як "правильні" чи "неправильні".

Важливим інструментом формування емоційної безпеки є ритуали доброзичливості, якими можна розпочинати уроки. Наприклад, «Коло привітань»: діти передають одне одному м'ячик і кажуть *«Бажаю тобі гарного дня»*, *«Дякую, що ти є в нашому класі»*. Це знижує тривожність і налаштовує на позитивне сприймання навчального матеріалу.

На уроках літературного читання важливо створювати можливості для емоційного проживання тексту. Учитель пропонує дітям визначити колір або музику настрою тексту, обрати смайл, який відображає переживання героя, або намалювати ілюстрацію, яка викликала найсильніші емоції. Наприклад, після читання твору «Свічечка букви Ї» учні створюють «світлячок доброти» – малюють маленькі вогники і пишуть усередині слова, які в них асоціюються з Україною: *«мир», «мама», «мова», «дім», «пісня»*.

На уроках української мови важливо формувати атмосферу довіри через мовленнєві вправи на самоцінність та підтримку. Наприклад, вправа «Речення-вдячності»: кожна дитина складає речення зі словами *«дякую», «ціную», «пишаюсь»*, адресуючи їх однокласникам або своїй родині. Це допомагає учням одразу включити мовленнєвий матеріал у емоційно значущу ситуацію.

Емоційно безпечне середовище також передбачає відсутність страху помилки. Учитель може використовувати формулювання: *«Помилка — це сходинка до знання», «Ми всі вчимося разом»*. На уроках української мови, де часто є ризик страху неправильного написання чи вимови, це особливо важливо. Наприклад, під час вправи «Пишемо як чуємо» учні записують слова, а потім разом шукають, як правильно, пояснюють правила, але без знецінення чи осуду.

Важливо також забезпечити ціннісно-орієнтований добір творів, які не містять травматичного військового контенту, але акцентують увагу на людяності, доброті, любові, співпереживанні та підтримці. Наприклад, твори

М. Дяченко, К. Міхаліциної, Зірки Мензатюк, оповідання Сухомлинського. Педагог може ставити запитання, що спонукають до осмислення: *«Що для героя було найважливішим?», «Чому цей вчинок можна назвати добрим/сміливим/важливим для України?»*.

Частиною ціннісно-орієнтованого освітнього середовища є створення символічного простору класу, де відображені важливі для дітей національні символи: карта України, рушник, колаж «Моя Батьківщина», цитати з українських творів, світлини культурних пам'яток. Важливо, щоб це не виглядало формально – діти повинні брати участь у створенні цього простору. Наприклад, учні можуть виготовляти власні символи України (калина, тризуб, вишиванка), писати маленькі тексти «Що я люблю в Україні?» і прикріплювати їх на спільний стенд.

Особливу роль відіграють техніки емоційної підтримки: дихальні вправи перед читанням, м'яка музика, хвилинки мовленнєвого відпочинку з українською поезією. Наприклад, перед читанням казки учні разом промовляють коротку налаштовувальну формулу: *«Зачиняю очі – відкривається казка, у моє серце заходить добро».*

Таке середовище дозволяє дитині не лише пізнавати Україну, а й відчувати її через емоційний досвід, усвідомлювати свою приналежність до рідного народу та формувати цінності в безпечному, дружньому й відкритому просторі.

2. Не менш значущою є умова *змістового збагачення навчального матеріалу патріотичними ідеями*, що передбачає системне й педагогічно виважене введення в уроки української мови та літературного читання таких текстів, понять, завдань і мовленнєвих ситуацій, які сприяють формуванню в молодших школярів почуття любові до рідної землі, поваги до української культури, мови, родини, історії та традицій. Ця умова не зводиться до декларативності чи штучного додавання патріотичного змісту – вона передбачає природне включення національно-культурного контексту у мовний і літературний матеріал, який діти опановують щоденно. Основою

такого підходу є добір художніх текстів, мовленнєвих вправ, словникового матеріалу, граматичних конструкцій та творчих завдань, що відображають українську реальність, духовні цінності, культурні символи та позитивні моделі поведінки.

Одним із дієвих засобів змістового збагачення є цілеспрямований добір художніх творів, що несуть у собі національно-культурні та моральні смисли. Так, на уроках читання використання творів Василя Сухомлинського (*«Гаряча квітка», «Сива волосинка», «Поросятко й липовий цвіт»*) дозволяє педагогові акцентувати увагу на таких цінностях, як доброта, любов до рідної домівки, шанування праці людей. Після читання вчитель ставить запитання, які підводять дітей до розуміння українських традицій підтримки, взаємоповаги, родинного тепла. Використання віршів Г.Фальковича (*«Про Україну», «Мій прапор»*) сприяє формуванню уявлення про державні символи як частину повсякденного життя дитини. А читання творів Зірки Мензатюк (*«Таємниця козацької шаблі»*) дозволяє інтегрувати в урок елементи історичної пам’яті та національної самосвідомості, не травмуючи дітей важкими темами.

На уроках української мови змістове збагачення може відбуватися через патріотично орієнтований словниковий матеріал. Під час вивчення прикметника, іменника чи дієслова учитель добирає слова, пов’язані з Україною: *калина, вишиванка, рідний, мужній, золотий, оберігати, шанувати, допомагати*. У граматичних вправах діти складають речення на кшталт: *«Я люблю українську мову», «Ми бережемо природу України», «Козаки були сміливими захисниками рідної землі»*. Це дозволяє не лише засвоювати мовні норми, а й формувати емоційно забарвлені уявлення про національні цінності.

Важливим аспектом є введення текстів-мініатюр патріотичного змісту, які можна використовувати для опрацювання читання, списування, звуко-буквеного аналізу або розвитку мовлення. Наприклад: *«Наша хата стоїть біля річки. Біля воріт росте калина. Мама каже, що калина – символ України.*

Я люблю нашу калину, бо вона нагадує мені про рідний дім». Такі тексти поєднують тренувальні мовні завдання з емоційним та культурним змістом.

Ефективним інструментом є також мовленнєві ситуації, у яких дитина практикує українську мову в контексті національних цінностей. Учитель може запропонувати діалогічні завдання: *«Запитай друга, що він найбільше любить в Україні»*, *«Поясни однокласнику, чому важливо берегти українську мову»*, *«Розкажи гостю з іншої країни про українську традицію, яку ти знаєш»*. Це сприяє розвитку комунікативної компетентності та формує у дітей усвідомлену мовну поведінку.

На уроках літературного читання змістове збагачення реалізується також через інтеграцію фольклорних елементів: колискових, народних пісень, прислів'їв, приказок, коротких легенд. Вивчаючи прислів'я *«Без верби і калини нема України»* або *«Людина без Вітчизни – як соловей без пісні»*, учні вчаться тлумачити символіку калини, верби, пісні, які мають глибоке патріотичне значення.

Важливим напрямом є збагачення змісту через інтерпретаційні запитання, які підводять дітей до осмислення українських цінностей. Наприклад: *«Чому герой твору допоміг іншому?», «Як автор показує любов до рідного краю?», «Що вчинок героя говорить про людяність і доброту?»*. Такі запитання спонукають школярів міркувати про моральні вибори, співпереживати і робити власні висновки.

Окрему роль відіграє використання сучасних дитячих текстів, які торкаються тем миру, родини, підтримки, але не містять травматичного досвіду. Наприклад, у книзі Катерини Міхаліциної *«Я бачу, я чую, я відчуваю»* діти знайомляться з образом дому як місця тепла і безпеки, а твори Оксани Лущевської (*«Найкращі у світі»*) дозволяють обговорювати важливість родинної підтримки та дружби. Педагог акцентує увагу на цінностях, які війна лише загострила, але які можна подавати без стресових сюжетів: любов, милосердя, вдячність, взаємодопомога.

Змістове збагачення також передбачає введення культурологічних міні-блоків на уроках: розповіді про українську вишивку, символіку кольорів прапора, обласні особливості, народні ремесла. Це можуть бути короткі вставки перед текстом або після нього, на 2-3 хвилини. Для прикладу, перед читанням вірша про калину вчитель робить коротке «ціннісне відкриття»: *«Калина – символ краси й сили нашого народу. Пригадайте, де ви бачили калину?»*.

Змістове збагачення навчального матеріалу створює цілісну систему, у якій дитина сприймає українську мову і літературу не лише як навчальні дисципліни, а як простір для осмислення власної ідентичності, духовних цінностей та приналежності до українського народу. Саме завдяки природній інтеграції патріотичних смислів у зміст уроків формується емоційно забарвлена, усвідомлена й життєво значуща системи національно-патріотичних цінностей молодших школярів.

3. *Застосування інтерактивних і діяльнісних методів у процесі роботи з художнім текстом* є однією з ключових умов формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів, оскільки саме такі методи забезпечують активну участь дитини в пізнавальному процесі, сприяють емоційному зануренню в художній образ, розвитку критичного мислення, здатності до моральних виборів і співпереживання героям. На відміну від пасивного читання, інтерактивні методи дозволяють школярам прожити текст, відчути його ціннісний зміст, перевести літературні ідеї у власний досвід і поведінкові моделі.

Одним із найбільш ефективних методів є «Жива картина» (фриз-драма), під час якої діти створюють статичну сцену з твору, передаючи емоційний настрій, взаємини героїв, моральний вибір чи патріотичний мотив. Наприклад, після читання твору В.Сухомлинського *«Сива волосинка»* учні створюють «заморожений кадр», у якому передають турботу дитини про маму, що дозволяє дітям глибше усвідомити цінність родини, любові, поваги до старших як складових патріотичного виховання. А під час інсценізації

фрагмента з вірша Тараса Шевченка *«Садок вишневий коло хати»* діти відтворюють українське подвір'я, демонструючи тепло домашнього простору, який є важливою частиною національної ідентичності.

Метод «Літературний квест» сприяє активному зануренню в текст через виконання низки завдань, що розкривають культурні, моральні та історичні смисли твору. Наприклад, квест за мотивами казки *«Кирило Кожум'яка»* передбачає зупинки: «Станція Героїв» (визначити риси хоробрості), «Станція Символів» (знайти українські символи у тексті), «Станція Доброти» (пояснити, чому герой вчинив по-чесному). Такі завдання розвивають у дітей вміння аналізувати поведінку героїв, порівнювати з власними життєвими ситуаціями, формувати морально-патріотичні переконання.

В умовах сучасної початкової освіти ефективним є метод буктрейлера, коли діти за підтримки вчителя створюють короткі відео або слайд-історії за мотивами прочитаного твору. Наприклад, після читання твору Г.Фальковича *«Про Україну»* учні створюють буктрейлер, у якому демонструють світлини українських пейзажів, символів, архітектури, що дозволяє їм краще усвідомити красу своєї країни та її культурну цінність. Створення буктрейлерів не тільки розвиває творчість, але й формує у дітей навички презентації культурної спадщини, що є важливою частиною громадянської компетентності.

Важливу роль відіграє метод «Коло ідей», який сприяє демократичному обговоренню змісту твору. Після читання оповідання Н.Забіли *«Наш рідний край»* діти у колі висловлюють, що для них є рідним краєм, які почуття викликає в них слово «Україна». Учитель фіксує думки на великому ватмані, утворюючи «дерево почуттів» із гілками «любов», «мир», «родина», «краса природи». Такий метод формує у школярів навички висловлення власних думок, уміння чути інших, толерантно обговорювати патріотичні поняття.

Ефективним інструментом є також метод «Символічне панно», коли діти створюють колаж або спільний плакат за мотивами твору. Наприклад,

після читання сучасного вірша Івана Малковича *«Свічечка букви Ї»* діти створюють панно з буквою «Ї», калиновою гілкою, книгою, сонячним променем – символами української мови, ідентичності, світла й надії. Така форма роботи дозволяє школярам візуалізувати патріотичні поняття, зробити їх частиною власного емоційного досвіду.

Сучасний урок передбачає і використання інноваційних цифрових засобів, зокрема методу QR-кодів. Учитель розміщує на картках QR-коди з ілюстраціями, музичними фрагментами, відео або короткими довідками, пов’язаними з твором. Наприклад, під час роботи з твором про калину діти можуть за QR-кодом переглянути коротке відео про символіку калини в українській культурі. Таке поєднання цифрових технологій із духовно-культурним змістом підсилює мотивацію учнів і зміцнює зв’язок між сучасністю та традицією.

Окремого значення набуває метод «Літературної реконструкції», коли школярі переписують фрагмент твору від імені іншого персонажа або в сучасному контексті. Наприклад: «Якби герой оповідання В. Сухомлинського жив сьогодні, як би він допоміг своїй родині чи друзям?». Такий метод допомагає дітям усвідомити, що морально-патріотичні вчинки актуальні в будь-який час, формуючи зв’язок між художнім змістом і реальним життям.

Таким чином, інтерактивні та діяльнісні методи не лише активізують пізнавальну діяльність дітей, а й значно підвищують емоційну глибину сприймання тексту, сприяють формуванню моральних, громадянських та культурних якостей. Через гру, образ, творчість, діалог і співдію учні отримують можливість не просто засвоювати знання, а проживати патріотичні цінності як особистісно значущі, що є надзвичайно важливим у молодшому шкільному віці.

4. Ще однією важливою умовою формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів є *інтеграція мовно-літературного змісту з морально-громадянським вихованням*, оскільки саме

художні тексти, мовленнєві завдання та словникова робота створюють природний простір для осмислення моральних норм, громадянських якостей і культурних традицій. У початковій школі це не повинно виглядати як окремі «уроки патріотизму» – натомість патріотичний компонент інтегрується органічно, через зміст текстів, мовленнєві ситуації, діалоги, етичні розмови, приклади поведінки персонажів та рефлексію учнів над моральними та громадянськими нормами.

Одним із дієвих напрямів інтеграції є аналіз моральних вчинків героїв під час читання художніх творів. Наприклад, у казці «Кирило Кожум'яка» діти не просто переказують події, а визначають, чому герой зміг подолати зло, які риси допомогли йому стати захисником рідного краю. Учні знаходять у тексті слова, що характеризують хоробрість, силу духу, готовність допомагати іншим – а вчитель підводить їх до думки, що такі риси є складовими громадянської позиції сучасної людини. Подібна робота можлива і з оповіданням В. Сухомлинського «Гаряча квітка», де діти обговорюють, чому герой не зірвав квітку, а залишив її іншим – що розвиває поняття відповідальності за довкілля, цінності добра і турботи.

Другим ефективним напрямом інтеграції є створення мовленнєвих ситуацій морально-громадянського змісту. На уроках української мови під час вивчення теми «Діалог» учитель може запропонувати дітям скласти діалог на тему: *«Поясни другу, чому важливо берегти українські традиції»* або *«Запитай у мами, яке свято вона найбільше любила в дитинстві»*.

Такі вправи не лише тренують граматичні конструкції, а й формують уміння вести розмову на морально значущі теми, висловлювати власну думку, аргументувати позицію, що є важливими ознаками громадянської компетентності.

Важливим аспектом є словникова робота, яка інтегрує мовне навчання з духовно-моральними смислами. При введенні нових слів («свобода», «гідність», «вірність», «родина», «Україна», «повага») учитель пропонує учням пояснити значення слова через власний досвід або через приклад із

тексту. Наприклад: *«Що означає слово "гідність"? Хто з героїв тексту поводився гідно?».* Таке поєднання допомагає школярам не просто запам’ятати лексичне значення, а перенести слово у свою моральну сферу.

Дієвою формою інтеграції є вправи на морально-ціннісне прогнозування. Після читання учитель пропонує питання: *«Що станеться, якщо герой вчинить по-іншому?»*, *«Який варіант поведінки є більш правильним і чому?»*. Наприклад, у творі Н. Забіли «Наш рідний край» діти обговорюють, як би змінилася історія, якби хлопчик знехтував проханням допомогти старенькій жінці. Це спонукає учнів до морального мислення, виховує відповідальність та уважність до інших людей.

Потужним засобом інтеграції є зв’язування змісту художнього твору з громадянськими подіями та традиціями, зрозумілими для дітей. Після читання твору «Про Україну» Г. Фальковича вчитель може провести коротку міні-бесіду про українські державні символи, як вони зображені в тексті та що вони означають для кожного учня. Наприклад, діти обирають символ, який їм найбільше подобається (калина, прапор, вишиванка), і пояснюють, чому. Таке поєднання тексту і власного досвіду дозволяє дітям пов’язати художні образи з реальними громадянськими поняттями.

Інтеграція проявляється і через творчі вправи, які формують соціально важливі якості. Наприклад, після читання оповідання В. Сухомлинського учні можуть написати 3-4 речення «Як я можу допомогти своїй родині/класу/країні». У молодшому віці це прості речення, але вони вчать дитину бачити власну роль у суспільстві: *прибрати на подвір’ї, підтримати друга, шанувати українську мову, берегти книжки та шкільне майно*.

Надзвичайно важливим є інтегрування морально-громадянського змісту в процесі оцінювання поведінки героїв, коли учні вчаться співвідносити вчинки персонажів із власними моральними переконаннями. Наприклад, на уроках літературного читання за методом «Таблиця морального вибору» діти визначають:

– позитивні риси героя;

– риси, що потребують вдосконалення;

– які риси ми хочемо розвивати в собі.

Так, у казці «Котигорошко» діти виокремлюють сміливість, вірність друзям, любов до Батьківщини – і обговорюють, чому ці риси важливі сьогодні.

Таким чином, інтеграція мовно-літературного матеріалу з морально-громадянським вихованням забезпечує цілісний розвиток особистості молодшого школяра: діти не лише читають і вчаться грамотно висловлюватися, а й формують цінності, орієнтири та поведінкові моделі, які відповідають ідеалам громадянина України. Це робить уроки української мови й літературного читання важливим простором становлення духовного, морального й патріотичного світогляду.

5. *Організація спільної творчої діяльності* є також важливою педагогічною умовою, яка забезпечує активне включення дітей у процес пізнання, розвиток уміння взаємодіяти з однокласниками, приймати спільні рішення та створювати значущий для групи продукт. Саме під час колективної роботи школярі опановують такі важливі громадянські якості, як відповідальність, взаємоповага, уміння слухати інших, допомагати товаришеві, а також емоційно переживають моральні й патріотичні ідеї через творчу діяльність. У мовно-літературній освітній галузі спільна творчість природно поєднує художній образ, емоцію та дію, що робить її одним із найефективніших засобів формування ціннісних орієнтацій у молодших школярів.

Однією з найпоширеніших форм є створення колективних проєктів за мотивами художніх творів. Наприклад, після читання вірша Г. Фальковича *«Про Україну»* діти працюють у групах над колективним плакатом «Моя Україна»: одна група малює символи (калина, прапор, рушник), інша – пейзажі, третя – записує власні асоціації зі словом «Україна». Це не лише розвиває творчу уяву, а й допомагає кожному учневі відчути особистий внесок у створення спільного патріотичного образу.

Великого значення набувають і колективні інсценізації та театралізації творів, які сприяють емоційному проживанню тексту. Після читання оповідання Василя Сухомлинського *«Сиве волосинка»* діти в групах готують міні-інсценізацію, де підкреслюють найважливіші моральні моменти – турботу про маму, повагу до старших, доброту. Кожен виконує роль: героїв, оповідача, художника, який створює декорації. Такий підхід сприяє глибокому проживанню моральних смислів і формуванню здатності співпереживати, що є основою патріотичних цінностей.

Цінною формою спільної діяльності є створення літературних мап, колажів або символічних панно, де кожна дитина відповідає за свій елемент. Наприклад, під час роботи з творами Лесі Українки учні створюють спільний «Садок рідної мови», у якому кожен учень виготовляє маленьку власну квітку з написаним словом, що він асоціює з Україною: *світло, мама, дім, свобода, мир*. Колективний продукт розміщують у класі, що підсилює почуття приналежності до спільноти.

На уроках української мови ефективною є групова творчість над текстом: написання колективних оповідань, казок чи діалогів патріотичного змісту. Наприклад: *«Напишіть разом казку про чарівну країну, яку рятують добрі та сміливі діти»*. Одна група створює зачин, інша – кульмінацію, третя – розв’язку. У такий спосіб діти не лише тренують мовленнєві навички, а й осмислюють цінності добра, миру, єдності, взаємодопомоги.

Потужним інструментом є створення спільних буктрейлерів або мініфільмів. Наприклад, за мотивами твору Івана Малковича *«Свічечка букви Ї»* діти у групах готують кадри: одна група – ілюстрації, інша – підбір музики, третя – озвучення, четверта – титри. Колективний творчий продукт дозволяє глибоко осмислити тему збереження мови як частини української ідентичності.

Ефективною формою є також спільні рольові дискусії або «круглі столи». Після читання оповідання Н. Забіли *«Наш рідний край»* діти в групах виконують ролі «Захисників природи», «Друзів книги», «Маленьких

дослідників традицій» і обговорюють, що вони можуть зробити для своєї школи, родини чи міста. Такий підхід формує почуття відповідальності, соціальної активності та громадянської включеності.

Важливим видом діяльності є створення колективних книжок-кроників, у яких кожна дитина готує свою сторінку. Наприклад, «Книга добрих справ нашого класу» або «Україна очима дітей». Це підсилює почуття єдності, формує позитивний емоційний досвід та усвідомлення цінності спільних досягнень.

Спільна творча діяльність допомагає перетворити уроки мовно-літературної освітньої галузі на простір культурної взаємодії, морального становлення та національно-патріотичного розвитку. У таких умовах патріотичні цінності засвоюються не декларативно, а через співтворчість, емоційне проживання, взаємодію та досвід спільної відповідальності – найцінніші механізми розвитку громадянської свідомості.

6. *Використання мультимедійних засобів та цифрових ресурсів* у процесі навчання української мови та літературного читання відкриває широкі можливості для емоційно-ціннісного впливу на учнів, збагачення їхнього уявлення про рідну культуру, мову й традиції, а також створення інтерактивного й сучасного навчального середовища. Мультимедіа здатні підсилювати переживання художнього образу, робити патріотичний зміст доступним, живим і привабливим для дітей молодшого шкільного віку, які сприймають світ передусім через візуальні та аудіальні канали. Правильно підібрані цифрові ресурси дозволяють органічно поєднати навчальну, емоційну й виховну складові уроку, актуалізувати національно-культурні смисли та забезпечити безпечне й делікатне подання патріотичного змісту.

Одним із найефективніших інструментів є використання відеофрагментів та анімацій, що підсилюють емоційне сприймання твору. Наприклад, під час роботи над віршем Івана Малковича *«Свічечка букви Ї»* учитель демонструє мультимедійний слайд із візуалізацією літери «Ї» у вигляді свічки, калини або пташки, поєднуючи це з ніжним музичним

супроводом. Така подача дозволяє дітям не просто прочитати текст, а емоційно відчути його сенс – символіку мови, світла, внутрішньої сили. Аналогічно під час читання поезій про українську природу (Леся Українка, Наталя Забіла) демонстрація короткого відеопейзажу мальовничих Карпат чи степів допомагає укріпити любов до рідної землі.

Цінним інструментом є QR-коди, що відкривають доступ до додаткових ресурсів: аудіозаписів, ілюстрацій, карт, словників. Наприклад, учитель розміщує QR-код зі звучанням української народної пісні *«Ой у лузі червона калина»* або з відео мініекскурсією у музей Шевченка. Учень самостійно сканує й переглядає матеріал, що підсилює його пізнавальну мотивацію та сприяє самостійному відкриттю культурних знань. Під час вивчення творів про українські символи QR-коди можуть вести до інтерактивних плакатів про калину, вишиванку, козацькі традиції, сторінок з національними орнаментами.

Уроки літературного читання можуть збагачуватися через створення учнями буктрейлерів – коротких відеореклам прочитаного твору. Наприклад, після читання оповідання В. Сухомлинського учні у групах створюють простий буктрейлер у програмі Canva або Clipchamp: добирають фото української природи, символів, ціннісних слів (добро, родина, повага), додають короткі цитати з тексту. Такий вид роботи не лише забезпечує глибоке розуміння теми, а й формує в учнів уміння презентувати українську культуру сучасними засобами, що зміцнює почуття гордості за рідний край.

На уроках української мови ефективним є використання інтерактивних онлайн-дошок (Linoit, Google Jamboard), де діти створюють спільні емоційно-ціннісні мапи. Наприклад, на дошці «Що для мене Україна?» діти розміщують слова, малюнки, емоджі, короткі речення, а вчитель спрямовує їх до ідей про мову, родину, природу, традиції. Це сприяє розвитку комунікативної компетентності, критичного мислення та емоційної чутливості.

Корисним елементом є інтерактивні вправи на платформах Wordwall, LearningApps, Educaplay, що дозволяють подати патріотичний зміст у ігровій формі. Наприклад: пазл «Склади герб України»; вправа «Добери синоніми до слова “Україна”» (рідний край, Батьківщина, Вітчизна); вікторина «Відомі українці»; інтерактивна карта «Де народилися письменники?» (Шевченко, Франко, Леся Українка). Такі інструменти поєднують навчальну та виховну мету, роблячи процес засвоєння мови емоційно насиченим і цікавим.

Особливо продуктивним є використання аудіокниг, подкастів та професійних озвучень текстів. Слухання дитячих творів у виконанні акторів (наприклад, поезії Ліни Костенко, казок українських авторів) підсилює емоційне переживання тексту, а музичний супровід або якісний тембр голосу допомагають дітям краще відчути настрій художнього твору. Під час слухання вчитель може звернути увагу на інтонацію, паузи, емоції що допомагає формувати інтонаційну виразність як частину мовної компетентності.

Сучасним засобом інтеграції цифрових технологій є створення електронних книжок (ebook) учнями. Наприклад, у сервісі BookCreator діти створюють колективну книжку «Україна очима дітей», де кожен додає сторінку зі своїм текстом, малюнком або фото. Вставлені аудіозаписи, короткі відео чи анімації підсилюють емоційний вплив створеного продукту, а сама книга може стати цифровим портфоліо класу.

Важливим є й використання доповненої реальності (AR): наприклад, розглядаючи ілюстрацію символів України в підручнику, учні через застосунок (Quiver, ARLoopa) можуть побачити, як «оживає» калина, як майорить прапор, як рухається птах-символ. Це викликає позитивні емоції й поглиблює інтерес до української культури.

Таким чином, мультимедійні засоби та цифрові ресурси не просто модернізують урок; вони дозволяють подати патріотичний зміст делікатно, емоційно, доступно та візуально привабливо. Вони створюють умови для глибокого занурення у світ української культури, традицій, символів і

художнього слова, а також допомагають дітям формувати патріотичні цінності через досвід, емоцію, взаємодію та творчість.

Узагальнюючи зміст аналізу, можна стверджувати, що ефективне формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі можливе лише за умови цілісного поєднання емоційно безпечного середовища, змістового збагачення навчального матеріалу, застосування інтерактивних та діяльнісних методів, інтеграції морально-громадянського змісту та активного використання мультимедійних і цифрових ресурсів. Кожна з умов має власний педагогічний потенціал, однак їхня максимальна ефективність досягається саме у взаємодії: художній текст стає не лише об'єктом аналізу, а й джерелом ціннісного переживання; мовленнєва діяльність школярів набуває громадянського змісту; колективна творчість формує досвід співпраці та відповідальності; цифрові засоби розширюють можливості пізнання й роблять патріотичні ідеї доступними й емоційно привабливими для дітей. Сукупність таких умов забезпечує цілісний розвиток особистості молодшого школяра як свідомого, чуйного й активного громадянина, здатного шанувати рідну мову, культуру та українські традиції.

2.3. Система методів і прийомів ефективного формування національно-патріотичних цінностей учнів початково школи

Формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів є цілеспрямованим і багатовимірним педагогічним процесом, який потребує використання продуманої та методично обґрунтованої системи методів і прийомів. Саме від правильного добору педагогічних інструментів залежить, наскільки глибоко дитина зможе емоційно пережити зміст художнього твору, усвідомити цінності, що стоять за вчинками героїв, і перенести ці цінності у власні моральні орієнтири та поведінку. У молодшому шкільному віці методи мають бути не лише пізнавальними, а й

емоційно насиченими, діяльнісними, інтерактивними, такими, що сприяють формуванню позитивного життєвого досвіду, співпереживання та почуття особистої причетності до культурного й духовного простору України.

У сучасних умовах особливого значення набуває поєднання традиційних і інноваційних підходів, що дозволяє з одного боку спиратися на народну педагогіку, фольклор, класичну дитячу літературу, а з іншого – залучати інтерактивні, мультимедійні, діяльнісні та рефлексивні методи. Така система забезпечує гармонійний розвиток когнітивної, емоційної та поведінкової складових патріотичного виховання та створює можливість для глибокого засвоєння дітьми ключових національних цінностей: любові до рідної землі, поваги до мови, культури та традицій, готовності до добрих справ, відповідальності й співпраці. У цьому параграфі буде обґрунтовано систему методів і прийомів, які найефективніше сприяють формуванню патріотичних цінностей у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі.

Ефективне формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі потребує цілісної системи методів і прийомів, спрямованих на розвиток емоційно-ціннісного ставлення, когнітивної обізнаності та діяльнісно-поведінкової активності учнів. На першому етапі важливо забезпечити глибоке емоційне переживання художнього тексту, що дозволяє дитині не лише зрозуміти твір розумово, а й пропустити його через особистий досвід. На другому – розкрити зміст патріотичних понять, національних символів, культурних кодів та історичних образів. Третій етап передбачає перенесення отриманих знань та переживань у практичну поведінку через реальні й навчально-моделювальні дії. Така логіка дозволяє вибудувати систему методів, які послідовно переходять від простіших до складніших, від емоційних реакцій – до мотивованих дій, від сприймання – до творчої діяльності і соціально значущих учинків.

У межах ціннісно-емоційного критерію методика ґрунтується на тому, що дитина молодшого віку мислить і відчуває цілісно, тому національно-

патріотичні почуття виникають у момент емоційного переживання твору. Один із провідних методів — емоційне читання та співпереживання почуттів героя. Під час уроку вчитель створює емоційний настрій через спокійну музику, світлини української природи або коротке відео, потім читає твір виразно, уникаючи поспіху. Діти обирають «кольоровий настрій» твору, показуючи його картками або смайлами, після чого висловлюють свої почуття одним коротким реченням. Так, під час роботи з поезією Лесі Українки «Сім струн я торкаю» учні відтворюють емоцію смутку, світла, тривоги чи радості, визначаючи, як ці почуття пов’язані з любов’ю до рідної землі та до рідного слова. Методика асоціативних образів сприяє поглибленню емоційного сприймання через добір образів, символів, кольорів, які з’являються у дитини під час читання. Наприклад, після тексту В. Сухомлинського «Хліб» учні створюють хмару асоціацій, яка формує у них розуміння праці, вдячності, родинності, любові до своєї землі. Ефективним є й метод «живої картини», коли діти відтворюють «застиглу» сцену з тексту, намагаючись через пластику тіла передати емоцію героїв. Так, після читання твору Ганни Чубач «Ми – українці» учні створюють композиції «Гордість», «Єдність», «Доброта», що сприяє розвитку емоційної включеності та формуванню позитивного образу України.

Від емоційної реакції учні поступово переходять до змістового усвідомлення, тому наступний блок методів орієнтований на когнітивно-змістовий критерій. Метод літературної мапи України допомагає дітям усвідомити культуру та географію своєї держави через тексти. Наприклад, вивчаючи вірш Тараса Шевченка «За сонцем хмаронька пливе», діти позначають на мапі місця, пов’язані з життям поета, знаходять Черкащину, Дніпро, а потім порівнюють їх з рідною місцевістю. Метод ключових понять використовується для пояснення ціннісних категорій. Після читання твору Н. Забіли «Україно, ми твоя надія!» учні визначають поняття «Батьківщина», «любов», «надія», «єдність» власними словами, що сприяє формуванню національної свідомості. Поступове ускладнення завдань відбувається під час

порівняльного аналізу героїв. Наприклад, після прочитання народної казки «Про правду і кривду» діти порівнюють поведінку персонажів за параметрами: «чесність», «справедливість», «праця», «підступність», роблячи висновок про те, які риси є притаманними українському народному ідеалу героя. Метод реконструкції змісту забезпечує творче переосмислення тексту, коли учні переписують епізод, додаючи сучасні реалії. Наприклад, працюючи над твором Сухомлинського «Красиві слова і красиве діло», діти переносять сюжет у сучасну школу, демонструючи, що національні цінності залишаються актуальними.

Подальший розвиток патріотичних цінностей відбувається завдяки методам, зорієнтованим на діяльнісно-поведінковий критерій, що стимулюють реальні або моделювальні вчинки учнів. Метод рольових ситуацій передбачає опрацювання моральних дилем. Наприклад, учням пропонують ситуацію: «У класі насміхаються з українських слів». Діти обирають варіант поведінки: пояснити, захистити, попросити не сміятися, промовчати – і обґрунтовують, який варіант є гідним громадянина України. Метод соціально-ціннісних дій спрямований на практичну діяльність. Для теми «Бережімо Україну» учні виконують мікропроєкт «Маленькі захисники природи»: доглядають за рослинами, створюють плакат-висновок «Що я можу зробити для України сьогодні?». Метод спільної творчості, який поєднує групову взаємодію та практичну роботу, реалізується через створення колективних книжок-саморобок, плакатів, сценок. Наприклад, у межах теми «Символи України» клас створює спільну велику квітку-картину «Україна у наших серцях», де кожна пелюстка – малюнок або коротка фраза дитини. Значний потенціал має метод створення буктрейлерів, оскільки мультимедійна форма дозволяє сучасним дітям глибше осмислити текст. Наприклад, учні створюють невеликий буктрейлер за поезією Івана Малковича «Свічечка букви Ї», добираючи зображення, музику, ключові фрази, пояснюючи, чому українська мова – це цінність.

Уся система методів сприяє поступовому переходу від простого емоційного реагування до складних смислових узагальнень і мотивованої поведінки. Початкові вправи спрямовані лише на відчуття й емоційну реакцію учнів (визначення настрою твору, добір асоціацій), далі відбувається розширення знань через роботу з поняттями, символами, образами (складання словесних формул цінностей, створення карт України). Після цього діти залучаються до творчого переосмислення тексту (реконструкції, порівняльні характеристики, елементи драматизації), а найскладнішим етапом стають соціально значущі дії, коли учень не лише знає й відчуває, а й чинить відповідно до національно-патріотичних цінностей.

Запропонована система вправ (від простих емоційних реакцій до комплексних творчих і соціально-ціннісних дій) забезпечує всебічне, поетапне й методично вивірене формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів (див.додаток Є). Вона дозволяє не тільки осмислити патріотичний зміст художніх творів, а й перенести ціннісні орієнтири у повсякденну поведінку учнів, закладаючи підґрунтя для становлення відповідального, свідомого і морально зрілого громадянина України.

Система методів і прийомів формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів має бути цілісною та охоплювати емоційний, когнітивний і діяльнісно-поведінковий аспекти розвитку дитини. Емоційні методи забезпечують особистісне переживання художнього тексту, когнітивні – усвідомлення культурних та національних смислів, а діяльнісні – перенесення цінностей у реальну поведінку. Поєднання цих методів створює умови для гармонійного становлення патріотичної свідомості та активної громадянської позиції молодших школярів.

2.4. Відбір навчального контенту для розвитку патріотичних цінностей молодших школярів у мовно-літературній освітній галузі

Ефективне формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів значною мірою залежить від того, наскільки зміст навчального матеріалу є ціннісно насиченим, педагогічно виваженим та методично цілеспрямованим. Мовно-літературна освітня галузь володіє унікальним потенціалом впливу на духовно-моральний і громадянський розвиток дитини, адже саме слово – художнє, емоційне, символічно-образне – здатне викликати глибинні переживання, формувати почуття любові до Батьківщини, повагу до культурної спадщини та національної ідентичності. Тому добір текстів, завдань і методичних матеріалів не може бути випадковим: він має ґрунтуватися на чітких ціннісних орієнтирах, вікових особливостях молодшого школяра та сучасних вимогах мовно-літературної освіти.

У цьому контексті важливим є визначення такого змістово-методичного забезпечення, яке поєднує класичні та сучасні українські тексти, фольклор, твори воєнного й мирного часу, пізнавальні матеріали про культуру, традиції та національні символи. Саме їхнє органічне впровадження у структуру уроків української мови та літературного читання сприяє розвитку емоційно-ціннісної сфери дитини, формуванню мовленнєвих умінь, критичного мислення, уміння працювати з текстом і водночас забезпечує поступове становлення громадянської свідомості. Такий підхід дозволяє розглядати зміст навчання не лише як носій інформації, а як інструмент виховання й засіб формування цілісного світогляду молодшого школяра.

Тема цінностей – центральна в системі національно-патріотичного виховання, адже саме через них дитина осмислює, що означає бути українцем, що таке Батьківщина, чому варто любити і берегти свій народ, мову, культуру. Нами було узагальнено структурований перелік ключових

цінностей, які мають формуватися у молодших школярів у межах національно-патріотичного виховання (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5.

Основні групи національно-патріотичних цінностей молодших школярів

Група цінностей	Зміст і прояви
1. Громадянсько-патріотичні цінності	*любов до Батьківщини; відповідальність за Україну; державницька свідомість; готовність захищати рідну землю*
2. Духовно-моральні цінності	*добро і справедливість; повага і вдячність; милосердя та співчуття; чесність і гідність*
3. Культурно-історичні цінності	*повага до національної культури і традицій; шанування історичної пам'яті; збереження мовної спадщини*
4. Соціальні цінності	*єдність і взаємоповага; толерантність і відкритість; трудолюбство і відповідальність*
5. Цінності миру і людяності	*мир як найвища цінність; безпека і турбота про життя; непохитна віра в добро і перемогу*
6. Естетично-емоційні цінності	*гордість за красу рідної природи та культури; чутливість до краси українського слова*

Таке структурування дає змогу чітко окреслити, які саме якості та переконання мають формуватися у процесі навчання української мови та літературного читання: громадянсько-патріотичні цінності спрямовані на формування любові до Батьківщини, державницької свідомості та відповідальності; духовно-моральні – на виховання доброти, чесності та милосердя; культурно-історичні – на плекання поваги до традицій, історичної пам’яті та мовної спадщини; соціальні – на розвиток умінь взаємодіяти, співпрацювати, бути толерантним і працьовитим; цінності миру й людяності – на усвідомлення важливості миру, безпеки та віри в добро; естетично-емоційні – на здатність відчувати красу українського слова, природи та культури.

Таке узагальнення ґрунтується на положеннях Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2022) і Державного стандарту початкової освіти (2018), які визначають систему цінностей як основу формування громадянської ідентичності дитини. Відібрані базові цінності

узагальнюють морально-духовні, культурні та громадянські орієнтири, що відповідають віковим особливостям молодших школярів і забезпечують цілісне формування національно-патріотичного світогляду.

Ефективне формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів значною мірою залежить від обґрунтованого та педагогічно виваженого добору навчального матеріалу. Художні твори, тексти для читання, вправи з української мови, дидактичні матеріали стають не лише засобом навчання, а й носіями глибинних культурних смислів, морально-етичних орієнтирів та національних ідеалів. Особливої ваги такий зміст набуває в умовах початкової школи, де закладаються підвалини світогляду, формуються базові уявлення про Батьківщину, рідну землю, історію, мову, культуру та суспільні норми.

Відбір художніх текстів у межах мовно-літературної освітньої галузі має відповідати кільком ключовим критеріям: вікова адекватність, емоційна безпечність, культурна насиченість, доступність змісту та можливість ціннісної інтерпретації. Особливо важливо, щоб тексти не містили травматичних деталей, але передавали глибинні смисли — любов, віру, доброту, взаємодопомогу, гордість за рідну землю. Саме художнє слово має здатність формувати цінності через образ, емоцію, метафору, символ, що забезпечує природне входження дитини у національний культурний простір.

Нижче у таблиці 2.6. подано приклади творів, згрупованих відповідно до основних груп національно-патріотичних цінностей, із аналізом змісту та тих якостей, які вони формують.

Таблиця 2.6.

Групи національно-патріотичних цінностей молодших школярів, приклади художніх творів та їх педагогічний потенціал

Група цінностей	Приклади художніх творів	Педагогічний потенціал творів
Громадянсько-патріотичні	Т.Шевченко «Садок вишневий коло хати»,	Формують любов до Батьківщини, позитивне

Група цінностей	Приклади художніх творів	Педагогічний потенціал творів
	І.Малкович «Свічечка букви Ї», Н.Забіла «Наш рідний край».	емоційне ставлення до рідного дому та природи; розвивають повагу до української мови, символів, почуття національної ідентичності.
Духовно-моральні	В.Сухомлинський «Гаряча квітка», «Сива волосинка», М.Пригара «Козак Голота».	Виховують доброту, чуйність, відповідальність, чесність; сприяють усвідомленню моральних норм, формують позитивні зразки поведінки та етичні орієнтири.
Культурно-історичні	О.Іваненко «Друкар книжок небачених», З.Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», народні казки «Кирило Кожум'яка», «Котигорошко».	Формують історичну пам'ять, інтерес до культурної спадщини, розуміння традицій та героїчних постатей; сприяють розвитку національної гордості та поваги до минулого.
Соціальні	Г.Бойко «Друзі», Л.Воронина «Таємне товариство боягузів» (адаптовані фрагменти).	Розвивають уміння співпрацювати, дружити, підтримувати інших; формують відповідальність, взаємодовіру, навички соціальної взаємодії та громадянської поведінки.
Цінності миру та людяності	К.Міхаліцина «Я бачила», І.Цілик «Гойдалка під кленом».	Сприяють формуванню емпатії, співчуття, гуманності; допомагають осмислити значення миру, сімейної підтримки, доброзичливості та взаємної поваги.
Естетично-емоційні	Леся Українка «На зеленому горбочку», «Вечірня година»; Г.Фалькович «Калиновий	Розвивають естетичний смак, чутливість до краси українського слова, музичності та образності; поглиблюють

Група цінностей	Приклади художніх творів	Педагогічний потенціал творів
	край».	емоційне переживання художнього тексту та любов до культурної спадщини.

У межах громадянсько-патріотичної групи цінностей добираються твори, в яких художні образи рідного краю, природи, дому та мови постають як першоелементи національної ідентичності. Поезії класиків та сучасних авторів створюють у дітей емоційно забарвлений образ України, формують любов до Батьківщини, позитивне ставлення до її символів, сприяють розвитку почуття причетності до свого народу. Зміст цих текстів пробуджує у дітей інтерес до рідної землі, зміцнює громадянську свідомість і закладає основи державницького світогляду.

У доборі творів духовно-морального спрямування враховано потребу молодших школярів у моральних орієнтирах та емоційно зрозумілих прикладах. Оповідання, притчі та казки, побудовані на ситуаціях морального вибору, розвивають співчуття, милосердя, чесність, почуття гідності та внутрішню потребу творити добро. Через образи позитивних героїв, їхні вчинки та життєві ситуації діти освоюють моральні норми, вчаться розрізняти добро і зло, оцінювати наслідки поведінки та вибудовувати власну етичну позицію.

Культурно-історичний компонент представлено творами, що знайомлять дітей із героїчними постатями, традиціями, історичними подіями, народними легендами і фольклором. Такі тексти формують інтерес до історії України, розвивають повагу до культурної спадщини, стимулюють емоційно-ціннісне сприйняття минулого та виховують почуття гордості за історичні здобутки українського народу. Завдяки живим, образним сюжетам школярі усвідомлюють цінність національної культури, мови, історичної пам’яті як основи самоідентифікації.

Соціальні цінності репрезентовано творами, зміст яких спрямований на виховання відповідальності, взаємодовіри, дружби, уміння співпрацювати та підтримувати інших. Тексти цього напряму створюють ситуації, у яких діти вчаться взаємодіяти в колективі, проявляти солідарність, приймати інших та адекватно реагувати на соціальні виклики. Саме ці якості є фундаментом громадянськи орієнтованої поведінки та важливою складовою патріотичного виховання.

Окреме місце займають твори, спрямовані на формування цінностей миру, добра та людяності. Їхній зміст забезпечує ненасильницьке, психологічно безпечне осмислення теми війни, втрати, надії, захисту та взаємної підтримки. Такі тексти дозволяють дітям через образи й метафори зрозуміти значення миру, спокою, турботи про ближніх, викликають співпереживання та поглиблюють емоційно-ціннісну рефлексію.

Естетично-емоційні цінності реалізуються через поетичні й художні твори, що розвивають чутливість до краси рідного слова, музичності мови, образності української поезії та художнього тексту. Естетична насолода, яку дитина отримує від читання таких творів, сприяє формуванню емоційної прихильності до української культури та літературної традиції, виховує тонке відчуття слова й художнього образу.

У додатку Ж нами подано методичний інструментарій щодо використання художніх творів для формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів.

Таким чином, добір художніх текстів у межах мовно-літературної освітньої галузі є багатовимірним, системним і ціннісно вмотивованим. Він забезпечує комплексний вплив на формування національно-патріотичних орієнтирів молодших школярів, сприяє розвитку їхнього світогляду та духовно-моральної позиції, підсилює виховний потенціал уроків літературного читання.

Особливої уваги в сучасних умовах заслуговують твори воєнного часу та художні тексти, створені українськими письменниками в період нинішньої

російсько-української війни. Їх педагогічний потенціал обумовлений тим, що вони відображають емоційно значущий для дітей і дорослих суспільний контекст, формують осмислене ставлення до подій сьогодення, сприяють розвитку емпатії, моральної стійкості та віри у добро і перемогу. Такі твори допомагають учням зрозуміти сучасні реалії у безпечній і віковопридатній формі, не травмуючи дитячу психіку, але даючи можливість говорити про важливе через художній образ, метафору чи емоційний сюжет. У період війни саме література стає одним із найделікатніших каналів емоційної підтримки, способом укріплення внутрішньої сили та формування національної ідентичності без примусу й надмірного патетизму.

До найцінніших творів, що можуть бути використані у початковій школі, належать поезія Григорія Фальковича (зокрема «Мій прапор», «Над нашою хатою — небо синє»), яка у яскравих, емоційно теплих образах передає почуття любові до України, формує в учнів гордість за державні символи та позитивну національну самоідентифікацію. Книга Тамари Горіха Зерня «Доця», хоча й орієнтована на дорослого читача, містить окремі адаптовані фрагменти, що можуть бути використані як ілюстрації до тем мужності, людяності, взаємопідтримки (виключно у формі переказу чи адаптованих уривків). Поезії Мар’яни Савки зі збірки «Вірші для найменших про найважливіше» доносять дітям складні реалії життя через лагідні, метафоричні образи — мами, дому, світла, надії — і допомагають формувати емоційну стійкість та віру в добро.

Збірка оповідань Лани Ра «Війна, я закреслю тебе» подає воєнну тематику через дитячу оптику, але без травматизуючих деталей, зосереджуючись на силі співчуття, родинних зв’язках, мрії про перемогу. У роботі з молодшими школярами такі тексти потребують делікатного добору уривків та обов’язкової емоційно-ціннісної бесіди після читання. Повість Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» хоча не про війну сьогодення, але орієнтована на формування історичної пам’яті, що є складником патріотичної свідомості. Вона дає учням цілісний образ України як країни,

що має героїчне минуле й гідних нащадків. Твір Ольги Войтенко «Кожна грудочка землі» формує у дітей розуміння цінності рідної землі, відповідальності за її збереження та поваги до тих, хто її захищає. Книга Ольги Русіної «Мирослава та інші з нашого двору» допомагає дітям через близькі їм побутові сюжети і персонажів осмислити власні почуття в умовах змін, підсилює відчуття єдності, взаємодопомоги, доброзичливості.

Однак відразу хочемо зауважити, що для молодших школярів доцільно підбирати не тексти про війну як подію, а про цінності, які війна загострила: любов до рідного дому, підтримку, віру, вдячність, мир. Такі твори допомагають дітям без травматичного контенту усвідомити, що бути патріотом – це передусім любити, творити, берегти, допомагати.

У додатку З нами було подано структурований і віковопридатний добір творів за класами (2-4 класи) для формування національно-патріотичних цінностей (усі тексти – без травматичного змісту, з акцентом на любов до Батьківщини, мови, родини, доброти та миру). Такі твори формують у молодших школярів глибоке емоційне розуміння сутності миру, єдності та сили українського народу.

Особливості роботи з цими творами полягають у необхідності створення емоційно безпечного середовища та добору тем, що допомагають дітям осмислювати цінності, а не травматичні події. Важливо уникати деталей, які можуть викликати страх чи тривогу, натомість зосереджуватися на таких ціннісних аспектах, як сила добра, віра у мир, любов до рідних і Батьківщини, важливість взаємодопомоги. У роботі з текстами ефективними є методи емпатичного читання, бесіди про почуття героїв, вправи на складання «дерева підтримки», створення символічних малюнків (свічечка, калина, птах миру), обговорення питань: «Що допомагає герою не втрачати віри?», «Що означає робити добрі справи для України?». У старших класах початкової школи можливе використання методів інтерпретації образів, переказу від імені героя, створення власних коротких текстів «Що для мене Україна зараз?» (див.додаток І).

Таким чином, твори воєнного часу є не лише актуальними й соціально значущими, а й методично виправданими, оскільки дозволяють формувати в дітей почуття безпеки, людяності, миротворчості та національної гідності. Вони сприяють вихованню цілісної особистості, здатної співчувати, допомагати іншим і усвідомлювати власну роль у сучасній Україні.

Формування національно-патріотичних цінностей у мовно-літературній освітній галузі не обмежується лише читанням художніх творів. Значний виховний потенціал має також навчальний зміст уроків української мови, оскільки мова є одним із ключових компонентів національної ідентичності, засобом культурної пам’яті та духовного самовираження. Правильно підібрані дидактичні матеріали сприяють тому, що навіть базові мовні уміння – читання, письмо, аналіз структури речення, робота з текстом – наповнюються емоційно-ціннісним змістом і стають інструментами громадянського виховання.

Особливістю добору мовних завдань є можливість поєднання технічних навичок (орфографія, граматика, лексика) з гуманістичними й патріотичними смислами. Це дозволяє інтегрувати патріотичну тематику природно й ненав’язливо, не змінюючи структуру уроку, але збагачуючи його ціннісними сенсами. Добір слів, речень і текстів має спиратися на образи, які близькі й зрозумілі дітям молодшого шкільного віку, – рідний край, сім’я, природа, традиції, мова, звичаї, добрі вчинки.

Одним з ефективних напрямів є використання лексичних вправ із національно-культурним змістом. Замість нейтральних слів доцільно вводити слова, що відображають українські реалії та символи: *калина, Дніпро, Батьківщина, оберіг, родина, воля, гідність, хата, пісня, козаки, традиція*. Такі слова збагачують словниковий запас дітей емоційно значущою лексикою та формують позитивний мовний образ країни. Наприклад, під час вивчення теми «Синоніми» учням можна запропонувати вправу: *добери синоніми до слова «Україна» (рідний край, Батьківщина, рідна земля)* або скласти словничок слів-символів України. Через такі завдання діти

усвідомлюють красу та зміст національно маркованих слів, а також формують емоційний зв’язок із рідною землею.

Важливим інструментом є складання речень із патріотично забарвленою лексикою. Навіть проста вправа «склади речення» може сприяти розвитку ціннісного мислення. Наприклад, учням можна запропонувати такі завдання: *«Склади речення зі словами: мир, добро, рідний дім, дружба»* або *«Утвори речення, у якому буде слово, що описує Україну (квітуча, вільна, рідна, сильна)»*. Ці вправи навчають дітей висловлювати власні почуття мовою, формують навички емоційного самовираження та закладають основи громадянської мови – здатності говорити про країну з любов’ю і повагою.

Не менш важливим є використання текстів на уроках мови. Матеріал для списування, розбору речень або аналізу може бути взятий із дитячих оповідань або публіцистичних міні-текстів патріотичного змісту, адаптованих до віку. Наприклад, для вправи на списування можна використати такий текст: *«Наша мова – мелодійна і багата. Ми бережемо її, бо вона – серце України»*. Діти не лише тренують вправність письма, а й засвоюють ідею, що мова – важлива частина їхньої ідентичності. Під час граматичних вправ учні можуть підкреслювати прикметники в реченнях про Україну (*квітуча, вільна, сильна, рідна*), визначати частини мови в текстах про традиції чи природу, формуючи таким чином позитивну мовну картину світу.

Особливого значення набувають і творчі письмові завдання, які дозволяють учневі виявити свої думки, почуття й досвід. Це можуть бути міні-тексти на 2–3 речення, наприклад: *«Напиши, за що ти любиш свій рідний край»*, *«Опиши найкрасивіше місце у твоєму місті чи селі»*, *«Кому і за що ти хочеш подякувати в Україні?»*. Такі вправи формують уміння висловлювати власну громадянську позицію, підтримують розвиток емоційної грамотності та ціннісного письма.

Таким чином, граматичні, лексичні й текстові завдання на уроках української мови можуть ефективно інтегрувати патріотичний компонент, якщо вони наповнені змістом, що відображає духовно-культурні смисли українського народу. Дидактичний матеріал стає інструментом виховання любові до рідної мови, поваги до національної спадщини, відповідальності та громадянськості. Це забезпечує комплексний розвиток молодших школярів, у якому мовні компетентності поєднані з емоційно-ціннісним досвідом та формуванням основ громадянської ідентичності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи здійснено теоретичне й практичне обґрунтування особливостей формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі та проведено констатувальний експеримент, що дозволив визначити початковий рівень розвитку патріотичних установок в учнів. Результати діагностики засвідчили наявність трьох виражених рівнів сформованості (високого, середнього та низького) за ціннісно-емоційним, когнітивно-змістовим та діяльнісно-поведінковим критеріями, а також виявили потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі для підсилення емоційної включеності, системності знань та активності у патріотично значущих вчинках.

Отримані дані стали підґрунтям для теоретичного визначення й обґрунтування організаційно-педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування патріотичних цінностей у мовно-літературній освіті: створення емоційно безпечного середовища, змістове насичення навчального матеріалу патріотичними смислами, застосування інтерактивних та діяльнісних методів роботи з текстом, інтеграція морально-громадянського виховання та організація спільної творчої діяльності. Усі ці умови були визначені на основі результатів констатувального етапу та

науково доведені як необхідні й дієві для подальшої роботи у практиці початкової школи.

Запропонована та теоретично обґрунтована система методів і прийомів – від емоційно-образних до когнітивних і поведінкових – узгоджується зі встановленими потребами учнів, виявленими під час дослідження. Вона забезпечує поступальне формування патріотичної свідомості: від емоційного сприйняття художнього слова – до осмислення його змісту і реалізації патріотичних якостей у реальних поведінкових ситуаціях. Система методичного забезпечення виявилася логічно пов’язаною з виявленими проблемами та спрямованою на їх подолання.

Особлива увага була приділена науково вмотивованому добору навчального контенту (художніх творів і дидактичних матеріалів), який відповідає віковим особливостям молодших школярів та сприяє формуванню різних груп національно-патріотичних цінностей. У зміст включено твори класичної, сучасної й воєнної української літератури, що мають високий емоційний та виховний потенціал. Їх використання у навчальному процесі має забезпечити підсилення тих ціннісних компонентів, що потребували розвитку за результатами констатувального етапу.

Отже, другий розділ дослідження продемонстрував взаємозв’язок результатів констатувального експерименту з теоретично обґрунтованими педагогічними умовами, системою методів і змістовим забезпеченням. Усі розроблені рекомендації відповідають виявленим потребам та підтверджують можливість ефективного формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів у рамках мовно-літературної освітньої галузі.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли до наступних висновків.

1. Аналіз стану наукової розробленості проблеми показав, що формування національно-патріотичних цінностей має глибоке історико-педагогічне коріння й посідає значне місце у вітчизняній та зарубіжній педагогічній думці. У працях класиків освіти (К.Ушинський, С.Русова, Г.Ващенко) патріотичне виховання розглядається як фундамент особистісного становлення дитини, основа розвитку моральності та національної самосвідомості. У спадщині В.Сухомлинського, О.Духновича, А.Макаренка підкреслюється роль рідного слова, культури, традицій та художнього тексту у формуванні духовного світу дитини, що безпосередньо актуалізує мовно-літературну галузь як провідний чинник патріотичного виховання.

Сучасні дослідження (О.Савченко, Н.Бібік, Т.Пірожeнко, О.Пометун та ін.) засвідчують інтеграцію національно-патріотичних орієнтирів у зміст початкової освіти відповідно до Концепції НУШ, де громадянська компетентність визначена однією з ключових. У наукових працях Т.Стус, Л.Хомич, З Мензатюк та інших підкреслюється значення дитячої літератури як ресурсу формування ціннісних орієнтирів, а психолого-педагогічні студії І.Беха, М.Боришевського, Г.Костюка актуалізують молодший шкільний вік як сенситивний період розвитку моральних і громадянських якостей.

Разом з тим аналіз наукових джерел засвідчив, що хоча проблема патріотичного виховання дітей досить широко представлена, питання формування національно-патріотичних цінностей саме у мовно-літературній освітній галузі, з урахуванням сучасних викликів, воєнного контексту та нових підходів до добору художніх творів, потребує подальшої розробки. Недостатньо опрацьованими залишаються питання інтерактивних методів роботи з художнім текстом, емоційно безпечного представлення творів воєнної тематики та змістової інтеграції мовної і патріотичної освіти.

Таким чином, проведений аналіз підтвердив актуальність проблеми та довів необхідність поглибленого дослідження методичних можливостей мовно-літературної галузі як ефективного інструмента формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів.

2. Аналіз психолого-педагогічних джерел дав змогу встановити, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом формування ціннісних орієнтацій, оскільки саме в цей час відбувається інтенсивний розвиток емоційної чутливості, моральної свідомості та здатності до соціальної ідентифікації. Діти цього віку гостро реагують на приклади й моральні моделі, легко переймають зразки поведінки дорослих та героїв літературних творів, що підкреслюють такі науковці, як Г.Костюк, М.Боришевський, Р.Даниляк та інші. У молодших школярів формується базове уявлення про добро і зло, дружбу, справедливість, людяність, а також зароджується почуття належності до родини, школи, своєї країни.

Психологи наголошують, що провідним механізмом становлення цінностей у цьому віці є емоційно-образне сприйняття, коли дитина не просто засвоює знання, а проживає їх через переживання, співчуття, ідентифікацію з позитивними героями. Водночас педагогічні дослідження підкреслюють важливість діяльнісного складника: цінності закріплюються через практичні дії – добрі вчинки, участь у спільних справах, виконання соціально значущих завдань, що формує у дитини досвід морального вибору. Саме поєднання емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів забезпечує цілісність процесу ціннісного розвитку.

Таким чином, у молодшому шкільному віці ціннісні орієнтації формуються найбільш ефективно за умов емоційно підтримувального середовища, наявності позитивних моделей, відповідно підібраного змісту, активної діяльності учнів та педагогічної взаємодії, що враховує вікові особливості й природні потреби дітей. Це створює сприятливі передумови для закладання основ патріотичної свідомості, моральної стійкості та гуманістичного світогляду.

3. Проведене емпіричне (констатувальне) дослідження дало змогу визначити реальний рівень сформованості національно-патріотичних цінностей у молодших школярів за трьома компонентами: ціннісно-емоційним, когнітивно-змістовим і діяльнісно-поведінковим. Результати анкетування 55 учнів продемонстрували, що найбільш розвиненим є емоційний складник, де значна частка дітей (40%) виявляє щиру любов до України, позитивне ставлення до державних символів та інтерес до національних традицій. Водночас переважання середнього рівня (44%) свідчить про потребу у посиленій роботі над стабільністю і глибиною емоційних проявів.

Когнітивно-змістовий компонент виявився менш сформованим: лише третина учнів (33%) володіє системними знаннями про державні символи, традиції та видатних українців, тоді як майже половина (47%) демонструє фрагментарні знання, а 20% мають труднощі із засвоєнням базових понять. Це підтверджує необхідність регулярної роботи з навчальними текстами національно-патріотичного спрямування та систематичного збагачення мовно-літературного матеріалу.

Найбільша варіативність виявлена за діяльнісно-поведінковим критерієм: лише 36% учнів демонструють стабільні патріотично значущі дії – участь у шкільних заходах, дбайливе ставлення до символіки, бажання допомагати іншим. Середній рівень (45%) свідчить про вибіркову або ситуативну активність, а низький рівень (19%) – про потребу в більш системній організації діяльності, що сприяє практичному виявленню цінностей.

Отримані результати дозволили всебічно охарактеризувати вихідний рівень сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів, визначити сильні та проблемні компоненти та окреслити необхідність використання спеціально розроблених педагогічних умов, методів і змісту для подальшого цілеспрямованого формування патріотичних орієнтацій у дітей.

4. У межах четвертого завдання було науково обґрунтовано комплекс організаційно-педагогічних умов, форм, методів та принципів відбору навчального контенту, необхідних для ефективного формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів засобами мовно-літературної освітньої галузі. Проведений теоретичний аналіз і результати констатувального експерименту підтвердили, що ключовими умовами є створення емоційно безпечного й ціннісно-орієнтованого освітнього середовища, змістове збагачення уроків національно значущим матеріалом, використання інтерактивних, діяльнісних і творчих методів роботи з текстом, інтеграція мовно-літературних завдань із морально-громадянським вихованням, а також організація спільної діяльності учнів, що сприяє практичному засвоєнню патріотичних орієнтирів.

Обґрунтування системи методів і прийомів показало, що найбільш результативними для молодших школярів є емоційно-образні, когнітивні та діяльнісно-поведінкові методи, спрямовані на цілісний розвиток особистості. До них належать читання з емоційним зануренням, робота з образами й символами, методи літературної творчості, рольове моделювання, проєктна діяльність, візуалізаційні техніки, створення колажів, буктрейлерів, літературних мап, а також інтерактивні вправи, що забезпечують глибоке переживання змісту та формування внутрішньої мотивації до патріотичної поведінки.

Відбір навчального контенту було здійснено відповідно до груп національно-патріотичних цінностей, визначених нормативними документами та сучасними дослідженнями. У результаті сформовано добірку художніх творів класичної, сучасної й воєнної української літератури, які сприяють розвитку в учнів громадянсько-патріотичних, духовно-моральних, культурно-історичних, соціальних, морально-гуманістичних та естетично-емоційних цінностей. Окремої уваги набули твори сучасної України та воєнного часу, що у віковопридатній формі розкривають дітям важливість миру, доброти, взаємопідтримки, людяності та поваги до рідної країни.

Таким чином, проведене теоретичне обґрунтування й систематизація форм, методів і змісту підтверджують можливість і доцільність комплексного підходу до формування національно-патріотичних цінностей у початковій школі. Застосування продуманих педагогічних умов та ретельно відібраного навчального матеріалу забезпечує цілісний розвиток патріотичної свідомості учнів і відповідає сучасним вимогам освітньої галузі та суспільним потребам України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арапова Ю., Герук Н., Приймаченко О. Виховання патріотизму в освітньому процесі Нової української школи. Досягнення та виклики національно-патріотичного виховання в регіоні: матеріали VII обласної науково-практичної конференції: у 2-х т. (м. Краматорськ, 4 листопада 2021 р.). Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2021. С. 80–86.
2. Артемова Л. Історія педагогіка України. К., Видавництво: Дибідь. 2006. 286с.
3. Бачинська О. Ю. Національно-патріотичне виховання молодших школярів засобами пісенного українського фольклору. Мистецтво та освіта в контексті європейського виміру : матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції за участю здобувачів вищої освіти та молодих учених (м. Вінниця, 02 листопада 2022 року). Вінниця : ВДПУ, 2022. С. 7–9.
4. Бедрій Х. В. Зміст, форми і методи патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку. Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. 2020. № 51. С. 75–79.
5. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2022. Вип. 2. С. 76–83.
6. Безлюдна Н. Соцально-педагогічні умови реалізації національно-патріотичного виховання молодших школярів у період воєнного стану. Věda a perspektivy. 2022. № 7. С. 165–176.
7. Беспалько В. В. Національно-патріотичне виховання молодших школярів в умовах НУШ. URL : http://dspaces.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7514/1/Nationalpatriotic_education_of_junior_schoolchildren_in_the_conditions_of_NUS.pdf (дата звернення: 30.03.2025).
8. Бех І. Д. Загартування особистості вчинком як освітня мета. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт.

наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України (за 2017 р.). Івано-Франківськ, 2018. Вип. 6. С. 7–20.

9. Бех І. Д. Зростаюча особистість у перетворювальному просторі виховних настанов. Управління освітою. 2018. Жовт. (№ 10). С. 6–7.
10. Бех І. Д. Національна ідея становлення громадянина-патріота України: програмно-виховний аспект. К.: ІПВ АПН України, 2008. 40 с
11. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ-Чернівці: Букрек, 2018. 320с.
12. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12. С. 26-37.
13. Бех І. Д. Ціннісна сфера сучасної людини в контексті пріоритетів виховного процесу. Шлях освіти. 2010. № 4 (58). С. 8–9.
14. Бех І. Д. Ціннісні наголоси у сучасному вихованні. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 10, т. 1. С. 7–6.
15. Бех І. Д., Цибульська О.І. Виховання особистості : у 2-х кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісноорієнтований підхід : науково-практичні засади. 2003. 344 с
16. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина – патріота України: програмно-виховний контекст. Київ: ІПВ АНП України, 2008.
17. Бех І. Національна ідея у виховному процесі школи: програмно-виховний контекст / І. Бех, К. Чорна // Шкільний світ. – 2008. — № 45. – С. 1–13.
18. Бех І. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання. Рідна школа. 2015. № 1–2. С. 3–6.
19. Блудова Ю. О., Ільїна О. О. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів в умовах нової української школи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2021. (201), С.65-68. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-201-65-68

20. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
21. Борисов В. Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості : монографія. Київ : АОЗТ «Полграфічне підприємство АПП», 2013. 518 с.
22. Боришевський М. Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ: [б. в.], 2003. С. 34–42.
23. Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб.; АПН України. К., 1997. С. 27–31.
24. Вашуленко О. Національно-патріотичне виховання молодших школярів на уроках літературного читання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733993/1/%D0%92%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E._%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf
25. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків. Т. 1 / Григорій Ващенко ; [авт. передм. О. Гентош] ; Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. – 4-е вид. Львів : Камула, 2006. 273, [3] с.
26. Виховні засади утвердження української національної ідентичності. Методичний посібник / [Журба К. О., Бех І. Д., Канішевська Л. В., Корнієнко А. В., Малиношевський Р. В., Рейпольська О. Д.]. ІваноФранківськ: НАЇР, 2024. 124 с.
27. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник./ О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001, 416с.
28. Воропай О. *Етнографія: Наука про націю*. «Визвольний Шлях», Лондон, 1963.

29. Галабурда М. В., Товканець Г.В. Застосування форм і методів національно-патріотичного виховання здобувачів початкової освіти у закладі загальної середньої освіти. Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 травня 2022 р., м. Мукачево). Мукачево: Вид-во МДУ, 2022. С. 46–48.
30. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави: студії виховання. Рідна школа. 2021. № 2. С. 9–14.
31. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 2012. 374с.
32. Грищенко С.В., Ілішова О.М., Єфімов Д.В., Макогончук Н.В., Проблема національно-патріотичного виховання. Теорія і методика професійної освіти. Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 44. Т.1. С. 119–123.
33. Ґібернау М. Ідентичність націй / пер. з англ. П. Таращука ; ред. Л. Марченко. Київ : Темпора, 2012. 303 с.
34. Даниляк Р., Муляр Н. Психолого-педагогічні аспекти патріотичного виховання молодших школярів в умовах російсько-української війни (2014- 2022 рр.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/259995
35. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/#google_vignette
36. Добровольська І. О., Кучеренко Т. А. Національно-патріотичне виховання молодших школярів. Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ,Україна,5–6 квітня 2019 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 97–99.
37. Добровольська Л. Н., Чорновіл В. О. Національно-патріотичне виховання молодших школярів – пріоритетний напрям діяльності педагогів: Навчально-методичний посібник. Черкаси: Видавництво комунального

навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». 2016. 140 с.

38. Єфімова М., Грисюк В., Синюк О. Між глобалізацією та національною ідентичністю: сучасні тенденції у дизайні дитячих книг. VII Міжнародна науково-практична конференція «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ДИЗАЙНУ» Київ, КНУТД, 04 квітня 2025 р. С.276-278. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/31242/1/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%202_2025-276-278.pdf
39. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364с.
40. Калита Н. Формування основ національно-патріотичного виховання в учнів початкової школи. Молодь і ринок. 2019. №10. С. 30–33.
41. Калита Н., Пантюк М. Національно-патріотичне виховання учнів початкової школи. Молодь і ринок. 2021. №10. С. 19–23.
42. Качак Т.Б., Ленько Х.П. Формування у молодших школярів патріотичних цінностей засобами дитячої літератури. Інноваційна педагогіка. Теорія та методика навчання (з галузей знань). 2023. Випуск 62. Том 1. С. 55-59.
43. Качур М. М. Поняття «патріотизм» в українській науковій педагогічній думці. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2013. № 6. С. 54–59.
44. Келембет Л.І., Фляк О.О., Риндич О. М. Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді: теорія і практика. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки: матеріали Всеукр. наук.-прак. інтернет-конф. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 16–23.
45. Киричок В. А. Сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2010. № 14. С. 134–144.

46. Коваленко Н. І. Інноваційний виховний потенціал національно-патріотичного виховання особистості у сучасному закладі загальної середньої освіти. Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ,25 листопада 2021 року.). Івано-Франківськ: «НАЇР», 2021. С.81–87.
47. Ковальчук О. Є. Сучасний погляд на національно-патріотичне виховання. URL : http://vvak.in.ua/attachments/article/251/Сучасний%20погляд%20на%20національно-петріотичне%20виховання.pdf (дата звернення: 28.03.2025)
48. Козак Ю. В. Форми та методи національно-патріотичного виховання дітей і молоді в сучасних умовах. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки : матеріали Всеукраїн. наук.-прак. конференції (м. ІваноФранківськ, 20 жовтня – 20 листопада 2015 р.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 229–234.
49. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22.
50. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/.
51. Концепція Нової української школи URL: https://oplatforma.com.ua/files/articles/2365/Koncepcija_Nova_ukrainska_shkola_MON_2016_Pedrada.pdf (Дата звернення: 06.12.2024)
52. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму молодших школярів в позаурочній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Слов'янськ, 2004. 23 с.
53. Костян А. М. Патріотичне виховання молодших школярів на уроках літературного читання : кваліфікаційна робота освітнього ступеня «магістр», студ. VI курсу, 61 групи, спец.: 013 «Початкова освіта» / наук. керівник: к. п. н., доцент О. В. Михайленко / Факультет дошкільної,

початкової освіти і мистецтв; Кафедра мов і методики їх викладання. Чернігів, 2021. 227 с.

54. Кузницька І. Ціннісні орієнтації дітей молодшого шкільного віку: особливості формування у процесі педагогічної взаємодії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715657/1/Kuznytska_19_DTiP_Konf.pdf
55. Кучинська І. Іван Огієнко про значення рідної мови в духовному відродженні особистості. Українська література в загальноосвітній школі. 2003. № 1. С. 22–23.
56. Лагода К. Формування національно-патріотичної свідомості учнів на уроках української літератури. Таврійський вісник освіти. 2016. № 4. С. 114–120.
57. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П.Г., Васюк О.В. [2-ге вид., доп. і перероб.]. К. :ДАКККіМ, 2010. 296с.
58. Максименко С. Психолого-педагогічні аспекти формування особистості в навчально-виховному процесі. Київ. 2011. 326с.
59. Малечко Т.А., Бублей Ю.А. збереження та зміцнення національної ідентичності та патріотизму: сучасний вектор. Українські студії в європейському контексті. 2024. № 8. С.218-224. Режим доступу: http://obrii.org.ua/usec/storage/article/Malechko_2024_218.pdf
60. Матящук В.П. Сучасне патріотичне виховання в школах України. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 384с.
61. Мельниченко В. Ю. Формування ціннісних орієнтацій учнів початкової школи засобами позакласної роботи : кваліфікаційна робота / науковий керівник – к. філол. н., доц. Ірина Володимирівна Онищенко. Кривий Ріг, 2023. 117 с.
62. Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І. Історія педагогіки України в особах: навчальний посібник (стереотипне видання). К.: Університетська книга. 2025. 266с.

63. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: Монографія / [К.О. Журба, І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.В. Федоренко, І.М. Шкільна]. – Київ, 2019. – 150 с. ISBN 978-966-189-499-9
64. Національно-патріотичне виховання: особливості сучасності. Сучасна школа України. 2016. № 3. С. 4–9.
65. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf.
66. Носова О. Національно-патріотичне виховання підростаючого покоління в сучасних умовах. Досягнення та виклики національнопатріотичного виховання в регіоні [Текст]: матеріали VIII обласної науковопрактичної конференції (Київ, 10 листопада 2022 р.).Київ: Донецький ОБЛІППО, 2022.С. 594–596.
67. Павлик І. Медіакультура як необхідний фактор збереження, розвитку і трансформації етно- та національної ідентичності. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2021. № 49. С. 21–26.
68. Парфілова С.Л., Павлущенко Н.М., Гаврило О.І., Гребинаха Ю.А. педагогічні умови формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів. Інноваційна педагогіка. Теорія педагогіки. 2024. Випуск 74. С. 285-290.
69. Пономарьова К. І. «Я дружу зі словом». Посібник з української мови (у 2-х частинах) : Навчальний посібник для учнів другого класу. К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 96 с. (96 с.).
70. Пономарьова К. Реалізація змістових ліній початкового курсу мовно-літературної освіти в 2-му класі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://surl.li/vchres
71. Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної

середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.

72. Приймас Н. Розвиток і формування особистості засобами літературного виховання. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 2. С. 121–128.
73. Прийняття дитиною цінностей : посібник / за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.
74. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Указ Президента України № 143/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/143202
75. Програма «Нова українська школа» в поступі до цінностей» Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту модернізації змісту освіти МОН України (протокол № 22.1/10–3356 від 27 серпня 2018 р.). Методист. № 11–12 (107–108), листопад – грудень 2020.
76. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. URL: https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/ (дата звернення 21.09.2024р.).
77. Психологія : посібник для студентів педагогічних вищих шк. / за ред. Г.С. Костюка. – Київ: Рад. школа, 1939. 575 с.
78. Пуйо О. І. Ціннісні орієнтації особистості в системі нових соціокультурних координат. Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення (з нагоди 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого). Науковий методичний інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО. Вип. 12. 160 с.
79. Сеньків Д. Особливості розвитку дитячої літератури в контексті формування національної ідентичності молодших школярів / Д. Сеньків, Т. Мухіна // Формування готовності до інноваційної професійної діяльності

майбутніх фахівців: теорія і практика : матер. IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Запоріжжя, 16.05.2025). – Запоріжжя : БДПУ, 2025. – С. 111–114.

80. Система освіти: затверджено заходи щодо національнопатріотичного виховання дітей та молоді. URL:https://mon.gov.ua/ua/news/sistema-osviti-zatverdzheno-zahodi-shodonacionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditej-ta-ta-molodi.
81. Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи. Київ: Наукова думка, 2000. 261с.
82. Степанова Т.М. Педагогічні ідеї с. Ф. Русової щодо виховання особистості дошкільників. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN19/12stmmod.pdf
83. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5 т. Київ, 2005. Т.3. 282 с.
84. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації / за ред. Т.О.Пироженко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 120 с
85. Третяк Н. Патріотичне виховання молодших школярів на уроках української мови. Збірник наукових праць. Випуск 23 (2–2017) Частина 2. С. 282-287.
86. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Частина 1 - Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г.; Частина 2 - Вашуленко О. В.
87. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Частина 1 - Захарійчук М. Д.; Частина 2 - Богданець-Білоскаленко Н. І., Шумейко Ю. М.
88. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Большакова І. О., Пристінська М. С.
89. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Частина 1 - Варзацька Л. О., Трохименко Т. О.; Частина 2 - Чумарна М. І.

90. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Частина 1 - Пономарьова К. І., Гайова Л. А.; Частина 2 - Савченко О. Я.
91. Урись Т. Художня література як джерело формування національної ідентичності у культурній парадигмі розвитку особистості. Мовознавство. Літературознавство. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_5/29.pdf
92. Федоренко О. Сутність і основні характеристики національно-патріотичної вихованості особистості: філософський аспект. Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: ПЕДАГОГІКА. 2017. № 1 (18). С.278-284.
93. Хемич Т. І. Особливості національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Zbiór artykułów naukowych Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej organizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych «Pedagogika Naukowa i Praktyczna Nauka światowa: problemy i innowacje». Warszawa, 2017.С.160–164.
94. Хмельницька О. С. Педагогіка. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Переяслав (Київ. обл.): Домбровська Я.М., 2021. 222 с.
95. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.- метод. посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова та ін. К.: Видавничий Дім „Слово”, 2016. 248 с.
96. Чорна К. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді. *Шлях освіти.* 2008. № 3. С. 5–11.

ДОДАТКИ

Додаток А
Аналітична таблиця відмінностей програм О. Савченко та Р. Шияна (у контексті патріотичного виховання)

Критерій	Програма О. Савченко	Програма Р. Шияна
Концептуальна основа	Традиційний змістово-ціннісний підхід; опора на класичну українську педагогіку	Компетентнісний, діяльнісний та інтегрований підхід відповідно до НУШ
Представлення патріотичних цінностей	Подані через тематичні розділи, чітко структуровані змістові блоки (мова, Батьківщина, традиції)	Інтегровані у вигляді наскрізних результатів: культурна ідентичність, громадянськість, соціальна взаємодія
Добір художніх творів	Фіксований перелік творів: класики, фольклор, дитяча література ХХ ст.	Варіативний добір текстів учителем: сучасні автори, медіатексти, адаптовані твори про цінності
Акцент у змісті	Українська спадщина, мораль традиції, етнокультурний компонент	Дитячий досвід, рефлексія, сучасні українські тексти, культурна багатоманітність
Форма подання патріотичного компоненту	Через зміст творів і морально-етичні висновки, що закладені у текст	Через діяльність, проєкти, інтерпретацію текстів, інтерактиви
Методичний апарат	Традиційні методи: бесіда, робота з текстом, аналіз образів	Інтерактивні методи: групові завдання, буктрейлери, мапи, колажі, проєкти
Пріоритет у навчанні	Засвоєння змісту, емоційно-моральна оцінка прочитаного	Сприйняття, переживання, створення власного змісту, рефлексія та дії
Роль учителя	Носій змісту, регулятор пізнавальної діяльності	Модератор, фасилітатор, організатор діяльності учнів
Образ України в програмі	Україна як традиційна культурно-історична Батьківщина	Україна як простір ідентичності, сучасності, активної громадянської позиції

Критерій	Програма О. Савченко	Програма Р. Шияна
Мовно-освітній аспект	Мова як культурна спадщина, правильність мовлення	Мова як засіб самовираження та формування ідентичності, розвиток медіаграмотності
Травмобезпечність контенту	Більше орієнтації на класику та фольклор (мінімізація травматичних тем через традицію)	Можливість вводити сучасні тексти про війну у форматі «цінностей», а не подій (гнучка адаптація)
Гнучкість програми	Структурована, визначена	Варіативна, адаптивна, з широкими можливостями для творчості

Додаток Б
Порівняльна таблиця аналізу підручників «Українська мова та читання» (3–4 клас)

Критерій	Вашуленко (1–2 ч.)	Захарійчук – Богданець-Білоскаленко	Большакова – Пристінська	Пономарьова – Савченко
Змістово-ціннісний компонент	Традиційний патріотичний зміст: мова, родина, Україна, природа, фольклор; моральні цінності.	Сильний акцент на родинних, культурних, емоційних цінностях; глибокі моральні сюжети.	Патріотичні цінності подані через сучасні життєві ситуації, соціальну взаємодію, емпатію.	Збалансована система цінностей: класика + сучасність, культура, символи, традиції України.
Текстовий корпус	Українська класика, народні твори, тексти про традиції та природу; чітко визначений перелік.	Багато поезій, легенд, емоційно насичених текстів; твори про видатних українців.	Сучасні автори, короткі оповідання, тексти про дружбу, взаємодопомогу, рідний край.	Оптимальне поєднання класики, фольклору, сучасних творів, пізнавальних текстів про Україну.
Методичний апарат	Традиційні методи: бесіда, аналіз тексту, робота з моральними ситуаціями.	Багато завдань на емоційне переживання, власне ставлення, моральний вибір.	Інтерактиви, групова робота, творчі завдання, критичне мислення, проєкти.	Поєднання традиційних і творчих методів: проєкти, порівняння, рефлексія, робота з ілюстраціями.
Мовно-освітній потенціал	Розвиток правильності мовлення, використання прислів’їв, фольклорної лексики.	Збагачення словника через художні образи, емоційно-чуттєве мовлення.	Комунікативний розвиток, висловлення власної думки, мовленнєва творчість.	Мова як засіб самовираження та культурної ідентичності; робота з емоційними й пізнавальними текстами.
Патріотичний акцент	Класична модель патріотизму: любов до мови, родини, Батьківщини.	Патріотизм через емоції, естетику, родинну пам’ять, культурні традиції.	Патріотизм як соціальна взаємодія, доброта, відповідальність, спільнота.	Патріотизм як поєднання традиції, сучасності та особистісного ставлення.

Критерій	Вашуленко (1–2 ч.)	Захарійчук – Богданець-Білоскаленко	Большакова – Пристінська	Пономарьова – Савченко
Можливість роботи з темами сьогодення	Обмежено, переважно історичні та культурні теми.	Можливі адаптовані сучасні тексти, але акцент на традиції.	Багато сучасних історій, адаптовані ціннісні сюжети сьогодення (мир, взаємопідтримка).	Гнучке поєднання традиційних і новітніх тем, з урахуванням віку й травмобезпеки.

Додаток В
Критерії та показники сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів

Критерій	Зміст критерія	Показники сформованості
1. Ціннісно-емоційний	Відображає емоційне ставлення учня до України, її мови, культури, традицій; здатність до емпатії, гордості, співпереживання.	Позитивні емоції щодо рідної країни, мови, символів
• Емоційні реакції на героїчні та моральні сюжети		
• Вияв любові й поваги до культурної спадщини		
• Здатність співпереживати героям патріотичних творів		
2. Когнітивно-змістовий	Охоплює знання про національні символи, традиції, свята, видатних постатей; розуміння морально-патріотичного змісту творів.	Знання державних символів та їх значення
• Усвідомлення ключових традицій і свят		
• Розуміння змісту текстів патріотичного спрямування		
• Уміння робити моральні висновки та оцінювати вчинки героїв		
3. Діяльнісно-поведінковий	Виявляє прояви патріотичних цінностей у поведінці, вчинках, участі у спільних діях та готовності діяти на благо інших.	Участь у шкільних та родинних традиціях
• Дбайливе ставлення до природи, речей, культурних символів		
• Прояви відповідальності, доброзичливості, взаємодопомоги		
• Готовність виконувати громадсько корисні дії		

Додаток Г
Рівні сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів

Рівень	Характеристика рівня	Прояви за критеріями
Високий	Учень виявляє цілісне, стійке усвідомлення національно-патріотичних цінностей; поєднує глибокі емоційні переживання, достатні знання та відповідальну поведінку.	***Ціннісно-емоційний:*** яскраво виражена любов до України, гордість за культурну спадщину, активне співпереживання героям творів.
		Когнітивно-змістовий**:** впевнені знання символів, традицій, національних свят, видатних українців; уміння робити моральні висновки.
		Діяльнісно-поведінковий: ініціативність у добрих справах, дбайливість, відповідальність, готовність допомагати іншим.
Середній	Учень має позитивне ставлення до рідної країни й певний рівень знань, однак емоційні прояви та поведінкові дії ще нестійкі або фрагментарні.	***Ціннісно-емоційний:*** позитивні, але не завжди стійкі емоції щодо Батьківщини; вибіркове співпереживання героям.
		Когнітивно-змістовий: базові знання символів і традицій; інколи потребує допомоги в аналізі творів.
		Діяльнісно-поведінковий: виконує доручення, бере участь у спільних справах, але не завжди проявляє ініціативу чи сталість у діях.
Низький	Учень має поверхові знання, слабко виражені емоції та мінімальні поведінкові прояви патріотичних цінностей; часто не усвідомлює культурної значущості української спадщини.	***Ціннісно-емоційний:*** байдужість або слабкі емоційні реакції щодо патріотичних тем.
		Когнітивно-змістовий: неповні або фрагментарні знання символів, традицій, змісту творів.
		Діяльнісно-поведінковий: відсутність проявів відповідальності, ініціативи, зацікавленості у спільних діях; інколи пасивність у соціальній взаємодії.

Додаток Д

Анкета для визначення рівня сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів

(3–4 класи)

І. Ціннісно-емоційний компонент (5 запитань)

Чи подобається тобі жити в Україні?

☐ Так, дуже ☐ Частково ☐ Не знаю ☐ Не дуже

Що ти відчуваєш, коли бачиш український прапор або чуєш гімн?

☐ Радість ☐ Гордості ☐ Нічого особливого ☐ Мені це не подобається

Чи любиш ти читати або слухати історії про Україну, її природу чи героїв?

☐ Так ☐ Іноді ☐ Не дуже

Чи хочеться тобі дізнаватися більше про традиції, свята і звичаї українського народу?

☐ Так ☐ Частково ☐ Ні

Як ти ставишся до української мови?

☐ Люблю, вона гарна ☐ Просто спілкуюся ☐ Мені важко/не подобається

ІІ. Когнітивно-змістовий компонент (5 запитань)

Чи знаєш ти державні символи України?

☐ Так, усі ☐ Деякі ☐ Плутаю ☐ Не знаю

Чи можеш пояснити, що означає слово “Батьківщина”?

☐ Так ☐ Частково ☐ Ні

Чи знаєш ти хоча б одне українське народне свято або традицію?

☐ Так ☐ Щось чув(ла) ☐ Ні

Чи можеш назвати хоча б одну відому людину, яка прославила Україну?

☐ Так ☐ Пригадую, але не впевнений(а) ☐ Не знаю

Чи розумієш ти, чому важливо берегти природу та культурні речі в Україні (музеї, пам’ятки, символи)?

☐ Так ☐ Трохи ☐ Не дуже

ІІІ. Діяльнісно-поведінковий компонент (5 запитань)

Чи допомагаєш ти іншим, коли можеш (друзі, однокласники, рідні)?

☐ Завжди ☐ Іноді ☐ Рідко

Чи береш участь у шкільних або класних заходах, присвячених Україні?

☐ Завжди ☐ Іноді ☐ Ні

Чи дбайливо ти ставишся до українських символів (прапор, герб, книги про Україну)?

☐ Так ☐ Частково ☐ Ні

Чи стараєшся говорити українською мовою в школі та вдома?

☐ Так ☐ Частково ☐ Не завжди ☐ Ні

Як ти поводишся, якщо бачиш, що хтось сміється з українських традицій або мови?

☐ Захищаю / пояснюю ☐ Мовчу ☐ Не звертаю уваги

Ключ для визначення рівнів сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів

Система оцінювання відповідей

Кожна відповідь оцінюється у балах:

3 бали – відповідь, що повністю відображає сформованість цінності

2 бали – відповідь часткової або нестійкої сформованості

1 бал – слабко виражена позиція

0 балів – відсутність прояву або негативне ставлення

Максимальна сума балів – 45.

Рівні сформованості

Високий рівень (36–45 балів)

Учень демонструє стійке позитивне ставлення до України, знає основні культурні та національні поняття, емоційно реагує на патріотичні сюжети та виявляє відповідальні, доброзичливі й моральні вчинки.

Поєднання *високого емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів*.

Середній рівень (21–35 балів)

Учень має загалом позитивні емоції щодо України та її культури, володіє частковими знаннями й може демонструвати патріотичні дії, але прояви нестійкі, ситуативні або фрагментарні.

Домінують *окремі елементи сформованості*, які потребують педагогічної підтримки.

Низький рівень (0–20 балів)

Емоційне ставлення слабко виражене або відсутнє, знання поверхові, поведінкові прояви мінімальні.

Учень рідко виявляє ініціативу, не завжди розуміє зміст культурних або моральних понять.

Додатковий розподіл за критеріями (за бажанням)

Якщо потрібно проаналізувати *кожен критерій окремо*, можна також визначити рівні:

Ціннісно-емоційний компонент

Макс. 15 балів →

12–15 – високий
7–11 – середній
0–6 – низький
Когнітивно-змістовий компонент
Макс. 15 балів →
12–15 – високий
7–11 – ередній
0–6 – низький
Діяльнісно-поведінковий компонент
Макс. 15 балів →
12–15 – високий
7–11 – середній
0–6 – низький
Це дасть можливість побачити, у якій саме сфері дитина потребує підтримки.

Додаток Е
Порівняльні результати сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів за трьома критеріями (N = 55)

Критерій	Рівень	Кількість учнів	Відсоток (%)
Ціннісно-емоційний	Високий	22	40%
	Середній	24	44%
	Низький	9	16%
Когнітивно-змістовий	Високий	18	33%
	Середній	26	47%
	Низький	11	20%
Діяльнісно-поведінковий	Високий	20	36%
	Середній	25	45%
	Низький	10	19%

Подані в таблиці порівняльні результати дозволяють комплексно оцінити рівень сформованості національно-патріотичних цінностей молодших школярів за трьома критеріями. Загалом у всіх компонентах переважає *середній рівень*, що коливається в межах від 44% до 47%, та свідчить про наявність у більшості дітей певного ціннісного потенціалу, який, однак, потребує подальшої системної педагогічної підтримки. Найвищі показники зафіксовано за *ціннісно-емоційним критерієм*, де 40% учнів продемонстрували високий рівень, що підтверджує природну емоційну відкритість дітей молодшого шкільного віку та їхню здатність щиро переживати, радіти й пишатися національною символікою та культурними образами.

Разом із тим *когнітивно-змістовий критерій* має найнижчу частку високого рівня (33%), що свідчить про частковість і фрагментарність знань про державні символи, традиції та визначних українців. Це вказує на необхідність поглиблення змістового компонента через систематичне опрацювання художніх і пізнавальних текстів патріотичного спрямування. *Діяльнісно-поведінковий критерій* демонструє найбільш нерівномірний розподіл: лише 36% учнів виявляють стійкі поведінкові прояви патріотизму – відповідальність, дбайливість, участь у спільних справах – тоді як 19% мають низький рівень, що свідчить про слабку інтеграцію цінностей у щоденну поведінку.

Таким чином, аналіз таблиці підтверджує, що молодші школярі виявляють достатньо високий емоційний потенціал для формування патріотичних цінностей, однак потребують посиленої педагогічної роботи над змістовим наповненням та практичними способами їх застосування у реальних життєвих ситуаціях. Це створює підґрунтя для обґрунтування організаційно-методичних умов ефективного формування національно-патріотичних цінностей у мовно-літературній освітній галузі.

Додаток Є
Таблиця «Система методів формування національно-патріотичних цінностей у молодших школярів»

Метод	Мета застосування	Приклад конкретної вправи
Емоційне читання та переживання тексту	Формування емоційної чутливості, здатності співпереживати героям, розвиток первинних патріотичних почуттів	«Кольоровий настрій»: після читання учні обирають колір, що відповідає настрою вірша Лесі Українки «На зеленому горбочку», і пояснюють свій вибір
Асоціативний образ (гроно, хмара слів)	Усвідомлення емоційного змісту твору через образи; розвиток емоційної уяви	До оповідання В.Сухомлинського «Хліб» учні створюють асоціативну хмару: «праця», «дяка», «Україна», «родина»
«Жива картина» (фриз-драма)	Поглиблення емоційного переживання тексту; розвиток емпатії та здатності передавати зміст невербально	Сцена з твору Ганни Чубач «Ми – українці»: діти створюють «застиглу картину» – «Єдність», «Гордість», «Добро»
Літературна мапа України	Розширення знань про регіони, місця, пов’язані з життям письменників; формування уявлення про цілісність України	До вірша Тараса Шевченка учні позначають на карті Дніпро, Черкащину, визначають, з яким образом пов’язане кожне місце
Метод ключових понять	Формування розуміння патріотичних категорій: «Батьківщина», «традиція», «мова», «свобода»	Після тексту Н. Забіли «Наш рідний край» діти пояснюють власними словами: що таке «Батьківщина?»
Реконструкція змісту / переписування від іншого героя	Формування критичного мислення, уміння застосовувати цінності в нових ситуаціях	До твору Сухомлинського «Красиві слова і красиве діло» учні переписують сюжет про «красиві вчинки»

Метод	Мета застосування	Приклад конкретної вправи
		у своїй школі
Порівняльна характеристика персонажів	Розвиток уміння оцінювати моральний зміст учинків героїв; формування ціннісних суджень	У казці «Про правду і кривду» діти порівнюють героїв за критеріями: чесність, працьовитість, хитрість
Рольові ситуації (міні-дискусії, моделювання поведінки)	Формування поведінкових моделей, що відповідають патріотичним цінностям	Ситуація: «Хтось сміється з українських слів». Учні обирають варіант дії та пояснюють, чому це правильно
Соціально-ціннісні дії	Перенесення цінностей у реальну практику; розвиток відповідальності	Мікропроєкт «Маленькі захисники природи»: учні висаджують рослини і створюють плакат «Моя добра дія для України»
Спільна творча діяльність (колективні плакати, книжки-саморобки)	Формування почуття єдності, відповідальності та колективної ідентичності	Плакат «Україна у моєму серці»: кожен учень додає малюнок або слово, яке для нього означає Україну
Буктрейлер / відеоінтерпретація твору	Розвиток творчості, медіаграмотності та усвідомленого ставлення до тексту	Буктрейлер на основі поезії І. Малковича «Свічечка букви Ї» з добором образів і музики
Інтерактивна казка / продовження сюжету	Формування ціннісної творчості, здатності до спільної роботи	Продовження казки «Котигорошко» з акцентом на сучасних цінностях — допомога, взаємоповага, сміливість
Мультимедійні ресурси (QR-коди, відео, аудіо)	Підсилення емоційного та пізнавального компонента навчання; доступність патріотичних змістів	QR-код до пісні «Ой у лузі червона калина» під час вивчення віршів про Україну

Таблиця методів та вправ за критеріями сформованості національно-патріотичних цінностей

Критерій	Методи	Приклади конкретних вправ (для уроків читання й української мови)
Ціннісно-емоційний	Емоційне читання; асоціативні образи; «жива картина»; емоційні паузи; сенсорні образи	*«Кольоровий настрій тексту»* — визначення настрою вірша Лесі Українки кольором із поясненням вибору; *«Хмаринка почуттів»* до оповідання Сухомлинського «Хліб»; *«Захоплена тиша»* — учні коротким реченням завершують фразу «Україна для мене — це…»; *«Жива картина»* за віршем Г. Чубач «Ми — українці».
Когнітивно-змістовий	Літературна мапа; ключові поняття; реконструкція тексту; порівняльний аналіз героїв; робота з символами	*«Мапа України в поезії»* — позначення на карті місць, пов’язаних із Шевченком; *«Словничок цінностей»* до тексту Н. Забіли «Наш рідний край» (тлумачення понять «Батьківщина», «традиція»); *«Порівняй героїв»* у казці «Про правду і кривду»; *«Українські символи в тексті»* — пошук калини, хліба, колосу, Дніпра у творах.
Діяльнісно-поведінковий	Рольові ситуації; соціально-ціннісні дії; спільна творча діяльність; буктрейлер; інтерактивна казка	*«Як би я вчинив?»* — моделювання ситуацій: хтось глузує з мови/традицій; *Мікропроєкт «Добрі справи для України»*; створення плаката «Україна у моєму серці»; *Буктрейлер* за «Свічечкою букви Ї» І. Малковича; колективне продовження казки «Котигорошко в сучасному світі».

Додаток Ж
Методичний інструментарій щодо використання художніх творів для формування національно-патріотичних цінностей молодших школярів

1. Громадянсько-патріотичні цінності

Тарас Шевченко «Садок вишневий коло хати», «За сонцем хмаронька пливе»

Методичні підходи:

Доцільно використовувати прийоми емоційного занурення («Жива картина», «Палітра почуттів»), виразне читання, спостереження за художніми образами. Учням пропонується створити власний зоровий образ України, спираючись на поетичний текст.

Рекомендовані завдання:

– Намалювати «Україну очима Шевченка»;
– Добрати слова-асоціації до образів саду, хати, вечора;
– Укласти міні-текст «Мій рідний край».

Формувальний ефект:

Пробудження емоційної прив'язаності до рідної землі; розвиток естетичного чуття та громадянської самосвідомості.

Іван Малкович «Свічечка букви Ї»

Методичні підходи:

Ефективним є аналіз символів, робота з прийомом «Ключове слово», візуалізація образу букви Ї як елемента національної ідентичності.

Рекомендовані завдання:

– Обговорення: «Чому мова — це скарб?»
– Створення мінібуктрейлера про українську букву чи слово.
– Робота з QR-кодами: прослухати аудіовірш і скласти власне «послання українській мові».

Формувальний ефект:

Поглиблення розуміння цінності мови, формування відповідальності за її збереження.

Наталя Забіла «Наш рідний край»

Методичні підходи:

Доцільно застосовувати методи «Літературна мапа України» та роботу в парах. Важливо пов'язати текст із реальним досвідом дитини (місцевість, родина, шкільна спільнота).

Рекомендовані завдання:

– Позначення на карті місця, яке дитина вважає своїм «рідним краєм»;
– Добір прислів'їв про Батьківщину;
– Створення загального класного плаката «Ми — з України».

Формувальний ефект:

Формування почуття належності до української спільноти, гордості за країну.

2. Духовно-моральні цінності

Василь Сухомлинський («Гаряча квітка», «Сива волосинка», «Красиві слова і красиве діло»)

Методичні підходи:

Рекомендовано використання діалогічних методів («Географія добрих вчинків», «Ситуаційний аналіз»), етичної бесіди, роботи з моральними дилемами.

Рекомендовані завдання:

– Обговорення: «Як я можу зробити добро щодня?»
– Інсценізація мініфрагмента;
– Створення «Скарбнички добрих слів».

Формувальний ефект:

Розвиток чуйності, моральної свідомості, уміння співпереживати.

Марія Пригара «Козак Голота»

Методичні підходи:

Важливо використовувати елементи фольклорної традиції, інсценізацію, прийом «Характеристика за вчинками».

Рекомендовані завдання:

– Порівняння героя з сучасними прикладами мужності;
– Створення щита з чеснотами козака;
– Складання короткого опису «Які риси роблять людину сміливою?».

Формувальний ефект:

Формування уявлення про справедливість, мужність, честь і гідність.

3. Культурно-історичні цінності

Оксана Іваненко «Друкар книжок небачених»

Методичні підходи:

Можна застосувати метод «Історична реконструкція», роботу над хронологією, інтеграцію з мистецькою освітньою галуззю.

Рекомендовані завдання:

– Створення макету «Першої української книжки»;

– Робота з питанням: «Чому люди, які творили українську культуру, важливі для нас?»

Формувальний ефект:

Осмислення історії української книги, поваги до культурних діячів.

Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»

Методичні підходи:

Доцільно використовувати прийоми квесту, подорожі, аналізу сюжетних ліній, візуалізацію історичних місць.

Рекомендовані завдання:

– «Літературна мапа козацьких шляхів»;

– Пошук символів України в тексті;

– Робота з QR-кодами, які ведуть до фото історичних місць.

Формувальний ефект:

Формування інтересу до історії України, шанування культурної спадщини.

Народні казки («Кирило Кожум'яка», «Котигорошко»)

Методичні підходи:

Напрям доцільно реалізовувати через театралізацію, порівняння героїв, роботу з архетипами, складання колективних сюжетів.

Рекомендовані завдання:

– Створення «дерева сили» персонажів;

– Визначення риси, які герой передає дитині;

– Колективний малюнок «Герой мого народу».

Формувальний ефект:

Усвідомлення героїчних традицій, формування стійких моральних орієнтирів.

4. Соціальні цінності

Григорій Бойко «Друзі»

Методичні підходи:

Рекомендовано бесіди про співпрацю, групові вправи, роботу з емоційними ситуаціями.

Рекомендовані завдання:

– Створення мінікниги «Правила дружби»;

– Аналіз ситуацій «Як учинити правильно?»;

– Гра «Міст дружби» (створення спільного плаката).

Формувальний ефект:

Комунікативні навички, емпатія, готовність допомагати.

Лесь Воронина «Таємне товариство боягузів» (фрагменти)

Методичні підходи:

Ефективне застосування інтерактивних методів, аналізу мотивів поведінки героїв, творчих вправ.

Рекомендовані завдання:

– Обговорення «Що таке сміливість сьогодні?»;

– Створення «щитів підтримки» у групах;

– Моделювання альтернативного фіналу.

Формувальний ефект:

Розвиток відповідальності, уміння долати страх, працювати в команді.

5. Цінності миру та людяності

Катерина Міхаліцина «Я бачила»

Методичні підходи:

Особливо важливо застосовувати емоційно-безпечні методи, роботу через співпереживання, опис власних почуттів.

Рекомендовані завдання:

– «Коло підтримки»: обмін добрими побажаннями;

– Малюнок «Що таке мир для мене?»;

– Робота з метафорами світла, дому, тепла.

Формувальний ефект:

Формування гуманності, миролюбності, чутливості до емоцій інших.

Ірина Цілик «Гойдалка під кленом»

Методичні підходи:

Доцільні прийоми «Асоціативне гроно», «Палітра почуттів», обговорення цінності сім’ї.

Рекомендовані завдання:

– Створення сімейного дерева;

– Опис найближчих людей та їхньої ролі в житті дитини;

– Порівняння образів дому в тексті та власному досвіді.

Формувальний ефект:

Поглиблення емоційної стабільності, відчуття безпеки, любові та підтримки.

6. Естетично-емоційні цінності

Леся Українка «На зеленому горбочку», «Вечірня година»

Методичні підходи:

Доцільно використовувати роботу над ритмом, мовною мелодикою, настрійним аналізом.

Рекомендовані завдання:

– Створення аудіоілюстрації до вірша;

– Малювання «настрою вірша»;

– Порівняння природних образів у різних поетичних текстах.

Формувальний ефект:

Розвиток емоційної чутливості, любові до поетичного слова.

Григорій Фалькович «Калиновий край»

Методичні підходи:

Ефективно застосовувати елементи поетичного слухання, візуалізацію, роботу з образами національних символів.

Рекомендовані завдання:

– Створення колажу «Символи України»;

– Пошук у тексті ключових образів і складання «словесної картини».

Формувальний ефект:

Формування естетичного смаку, поваги до культурних символів, любові до української поезії.

Додаток З

Добір творів за класами для формування національно-патріотичних цінностей

2 КЛАС
(тексти з простими сюжетами, моральними висновками, елементами традицій)
Художні твори:
Василь Сухомлинський
«Гаряча квітка», *«Сива волосинка»*, *«Красиві слова і красиве діло»*
Зірка Мензатюк
«Про козака Яську», *«Як я руйнувала імперію»* (уривки)
Марія Пригара
«Козаченьки»
Ганна Чубач
«Ми — українці»
Народні казки
«Котигорошко», *«Кирило Кожум'яка»*
Формування цінностей:
Доброта, працьовитість, взаємодопомога, чесність, гордість за історію, повага до героїв.

3 КЛАС
(тексти з більш чіткою ціннісною структурою: традиції, символи, культура)
Художні твори:
Оксана Іваненко
«Друкар книжок небачених»
Зірка Мензатюк
«Таємниця козацької шаблі»
Марина Павленко
(уривки із серії *«Русалонька з 7-В»* — адаптовані для молодших школярів)
Григорій Фалькович
«Мій прапор», *«Калиновий край»*
Олександр Олесь
«Айстри» (адаптація)
Формування цінностей:
Повага до культурної спадщини, традицій, символів; розвиток історичної пам'яті; усвідомлення краси української мови та світу.
4 КЛАС

(глибші морально-ціннісні тексти; твори сучасних авторів про доброту, єдність, мир)

Художні твори:

Катерина Міхаліцина

«Я бачу», *«Місто, що пережило війну»* (адаптовані уривки, без травматичних описів)

Оксана Лущевська

«Найкращі у світі»

Леся Воронина

«Таємне товариство боягузів» (фрагменти для 4 класу — про сміливість і відповідальність)

Валентина Захабура

«Оборона Тараса»

Лана Ра

«Маленькі історії великої війни» (вибрані безпечні уривки про взаємопідтримку, дружбу, надію)

Ірина Цілик

«Гойдалка під кленом»

Формування цінностей:

Мир, людяність, емпатія, громадянська позиція, здатність до співпереживання, гідність, сила доброти.

Додаток І
Узагальнена таблиця «Твір – цінність – метод роботи», створена виключно на основі творів сучасної воєнної України, адаптованих для використання у початковій школі.

Тексти підібрані так, щоб вони були емоційно безпечними, з акцентом не на війні, а на цінностях, які вона загострила**:** підтримка, любов, гідність, мир, єдність, доброта, стійкість.

Твір (автор)	**Основна цінність, яку формує твір**	**Метод роботи на уроці**
Григорій Фалькович – «Мій прапор»	Повага до державних символів, гордість за Україну	«Жива картина»: створення фриз-композиції «Прапор моєї країни»; емоційна бесіда
Григорій Фалькович – «Над нашою хатою – небо синє»	Віра в мир, відчуття захищеності та єдності	Асоціативне гроно «Мир для мене – це…»; малювання ілюстрації до вірша
Мар’яна Савка – вірші зі збірки «Вірші для найменших про найважливіше»	Чуйність, доброта, любов до родини й дому	Метод «Дерево почуттів»: учні позначають, які емоції викликав текст
Лана Ра – «Війна, я закреслю тебе» (дитячі оповідання)	Емпатія, підтримка, подолання страхів, віра в добро	«Коло цінностей»: обговорення, які вчинки героїв допомагають іншим
Ольга Русіна – «Мирослава та інші з нашого двору»	Єдність, взаємодопомога, дружба в часи змін	Рольові міні-ситуації «Як я можу підтримати друга?»
Ольга Войтенко – «Кожна грудочка землі»	Любов до рідної землі, відповідальність за країну	Створення міні-книжечки «Моя земля – моє серце»
Зірка Мензатюк – «Таємниця козацької шаблі» (адаптовані уривки)	Історична пам’ять, зв’язок поколінь, гордість за предків	«Літературна мапа України»: позначення місць, згаданих у творі
Тамара Горіха Зерня –	Сміливість, людяність,	Обговорення за методом

Твір (автор)	**Основна цінність, яку формує твір**	**Метод роботи на уроці**
фрагменти з «Доці» (адаптовано)	взаємопідтримка	«3 питання»: що вразило? чому? чого навчає?
Ірина Цілик – поезії про дім і мир («Гойдалка під кленом») **	Цінність дому, тепла, любові, миру	«Емоційне читання»: учні добирають інтонацію, що передає настрій
Марія Морозенко – вірші й казки про героїзм і доброту	Відвага, чесність, доброчинність	Створення колажу «Добрі вчинки героїв»